

CAERT-THRESOOR

Tijdschrift voor de geschiedenis van de kartografie

22ste jaargang 2003, nr. 4

P.J. KIPP

RESTAURATIE-ATELIER

Abstederdijk 309
3582 BL Utrecht
Telefoon (030) 251 6010

Conservering van kaarten met behoud van authenticiteit
Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk
Tentoonstellingsgereed maken van kaarten voor opstellingen
Vervaardigen van zuurvrije dozen voor de kaartenverzameling
Restauratie van atlassen, reisverslagen en dergelijke

MERCATOR
Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342

Bezoek op afspraak.

CAERT-THRESOOR

Inhoud 22ste jaargang 2003, nr. 4

Marc Hameleers

Vervaardiging en gebruik van een tussen 1892 en 1903 geactualiseerde *Gemeenteatlas van Amsterdam*, oorspronkelijk uitgegeven door J.C. Loman jr. in 1876 105

Guus Koets

Het blad met de stadsgezichten van Groningen, Gorinchem en Brouwershaven uit de *Civitates Orbis Terrarum* 112

Thresoortjes

Diarium Europaei (Joost Augusteijn) 117

@ la Carte 119

Varia Cartographica 121

Besprekingen 123

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven 127

Overzicht inhoud 22ste jaargang 2003 128

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van Paul Peters Restauratieatelier en de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

Redactie

Drs. Joost Depuydt, dr. Henk Deys,
drs. Marco van Egmond, dr. Peter van der Krogt,
drs. Sjoerd de Meer, drs. Wanita Resida,
drs. Lida Ruitinga, drs. Martijn Storms, Han Voogt.
Correctie summaries: Francis Herbert (Londen)

Internet

<http://www.maphist.nl/ct> (inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs, enzovoort).

Secretariaat en Stichting Ondersteuning Caert-Thresoor

J.W.F. Voogt, FGW-Kartografie, Postbus 80.115,
3508 TC Utrecht; e-mail: j.voogt@geog.uu.nl
Giro 9305990 Stichting Ondersteuning *Caert-Thresoor*
te Wijk bij Duurstede.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers)
€ 18,00; België € 25,00; buitenland € 31,00.
Losse nummers € 7,00.

Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: *Caert-Thresoor*,
Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn,
telefoon 0172-444667, fax 0172-440209,
e-mail: info@drukkerij-vis.nl, giro 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Hele pagina per nummer € 60,00
Halve pagina per nummer € 45,00
Kwart pagina per nummer € 30,00
Bij plaatsing in één jaargang (vier nummers): wisselende tekst tien procent korting, vaste tekst vijftien procent korting
ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag

Detail van de kaart van Friesland, Groningen, Drenthe en Oost-Friesland uit het *Theatrum Orbis Terrarum* van Abraham Ortelius, 1570 (foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

Vervaardiging en gebruik van een tussen 1892 en 1903 geactualiseerde *Gemeenteatlas van Amsterdam*, oorspronkelijk uitgegeven door J.C. Loman jr. in 1876

In het Gemeentearchief Amsterdam worden de daar aanwezige grootschalige atlas- en kaartseriebladen van de stad vele malen per week geraadpleegd. Vanaf 1850 zijn er atlassen en kaartseries, die de hele stad binnen de gemeentegrens bedekken. Enkel uit de periode 1876 tot en met 1909 ontbrak een goed kaartbeeld. Het waren decennia waarin als gevolg van annexaties en nieuwbouw, het stedelijke beeld ingrijpend wijzigde. Door een recente aankoop van een atlas waarvan de bladen het kaartbeeld van tussen 1892 en 1903 tonen is dit 'kartografische gat' nu gedicht.

Tallose bezoekers van archieven doen onderzoek naar hun familiegeschiedenis of hebben een bijzondere belangstelling voor de straat of de wijk waar zij zelf, of voorheen hun voorouders, woonden. Als een archiefstuk verwijst naar een straat en een huisnummer is in veel gevallen een gedetailleerde, moderne kaart voldoende om vast te stellen waar het bewuste huis staat. Veel lastiger wordt het als er verwijzingen aangetroffen worden naar straten die een andere naam kregen, die door kaalslag verdwenen zijn, of die huisnummers hebben die gewijzigd werden. Dan moet al snel een beroep gedaan worden op oudere kaarten, die bij voorkeur vervaardigd werden in de tijd waaruit de archiefverwijzing stamt.

In Amsterdam blijken de huisnummers, die we aantreffen op archiefstukken, gekoppeld te zijn aan de jaren waarin verschillende huisnummermethoden in gebruik waren. Alle huizen in de stad die voor 1853 gebouwd werden, hebben sedert 1795 drie verschillende huisnummeringen gekend.¹ Anders gezegd: er zijn twee complete omnummeringen van alle huizen in de stad geweest.

Ten eerste kennen we de huisnummering die in de Franse tijd en bovendien naar Frans voorbeeld geïntroduceerd werd. In 1795 werden in Amsterdam de zogenaamde 'kleinnummers' ingevoerd. Dit is een huisnummering die aan de ene kant van de straat begon, en aan het eind van de straat terugnummerde. Het huis met nummer één stond dan dus tegenover het hoogste nummer van de straat.²

In 1853 stapte de gemeenteraad af van de nummering van 1795. Het werd als een probleem ervaren dat veel publieke zaken per buurt (wijk) geregeld werden, maar dat de huisnummers van de straten de buurtgrenzen overschreden. Voortaan werden de huisnummers per buurt doorgenummerd. Het kon leiden tot hoge huisnummers. Bijvoorbeeld Buurt QQ (de driehoek in de Jordaan) had als hoogste nummer 960. Dit systeem mocht ten behoeve van de organisatie van het bevolkingsregister goed werken, voor vreemdelingen, maar ook voor vele Amsterdammers, was het vinden van de weg binnen dit nummersysteem soms bijzonder lastig.³

De huisnummering van 1853 bleef maar kort in gebruik. De praktische bezwaren bleken groter dan de beoogde voordelen. Na enige jaren vergaderen werd in 1875 de tweede omnummering ingevoerd. Kenmerk hiervan was dat er gekozen werd voor een even en een oneven kant, waarbij de nummers van laag naar hoog in dezelfde richting oplopen. Deze nummers en nummermethode worden nu nog gebruikt.

Van alle drie de huisnummeringen zijn grootschalige kaarten getekend en al dan niet losbladige atlassen vervaardigd.

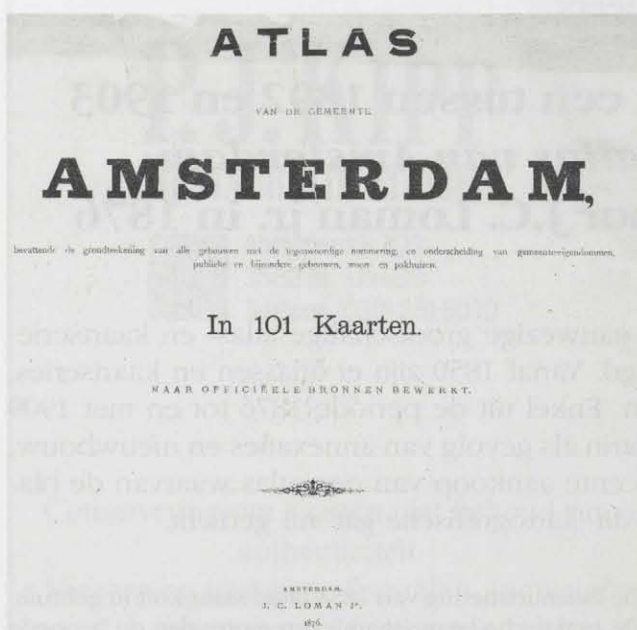
De oudste met de kleinnummers is een gedrukte atlas met de *Verdeeling | der Stad | in | 50 Buurten | gemerkt | A-ZZ | 1850*.⁴ Hij was te koop in de winkel van Covens & Mortier.⁵ Van de huisnummering van 1853 kennen we geen gedrukte uitgave. Wel worden er in het Gemeentearchief Amsterdam een viertal losbladige atlassen bewaard met de omnummering van laatstgenoemd jaar. Deze hebben geen van vieren een titel of titelblad, maar ze zijn zonder twijfel getekend bij de Amsterdamse Dienst der Publieke Werken.⁶

Eén jaar na de invoering van de tweede omnummering van 1875 rolden de bladen van de nieuwe *Gemeenteatlas van Amsterdam* bij de Drukkerij des Konings J. Smulders & Co in Den Haag van de persen. In 101 bladen vormden ze een uitgave, die gepubliceerd werd door Jan Christiaan Loman jr. (1825-1897).⁷ In deze atlas uit 1876 zijn alle huizen voorzien van de laatste huisnummers.

Atlas van de Gemeente Amsterdam : Bevatende de grondtekening van alle gebouwen met de tegenwoordige nummering, en onderscheiding van gemeente-eigendommen, publieke en bijzondere gebouwen, woon- en pakhuizen / [handgetekende origineel werd getekend door dienst Publieke Werken van Amsterdam]. – Schaal 1:1.250. – Amsterdam : J.C. Loman Jr. [uitgever] ; Den Haag : Gravure en Kleurendruk van J. Smulders & Co Lith. des Konings [graveur en steendrukker], 1876. – 1 atlas in 101 bladen, met afzonderlijke bladwijzer, titelblad en legendablad : steendruk in kleur, losbladig ; 47 x 59 cm. – In hardkartonnen portefeuille.

Bibliografische beschrijving van de Gemeenteatlas van Amsterdam in 1876 uitgegeven door J.C. Loman jr. (Gemeentearchief Amsterdam: 20006339).

Drs. M.M.T.H.L. Hameleers is conservator kartografie bij het Gemeentearchief van Amsterdam.

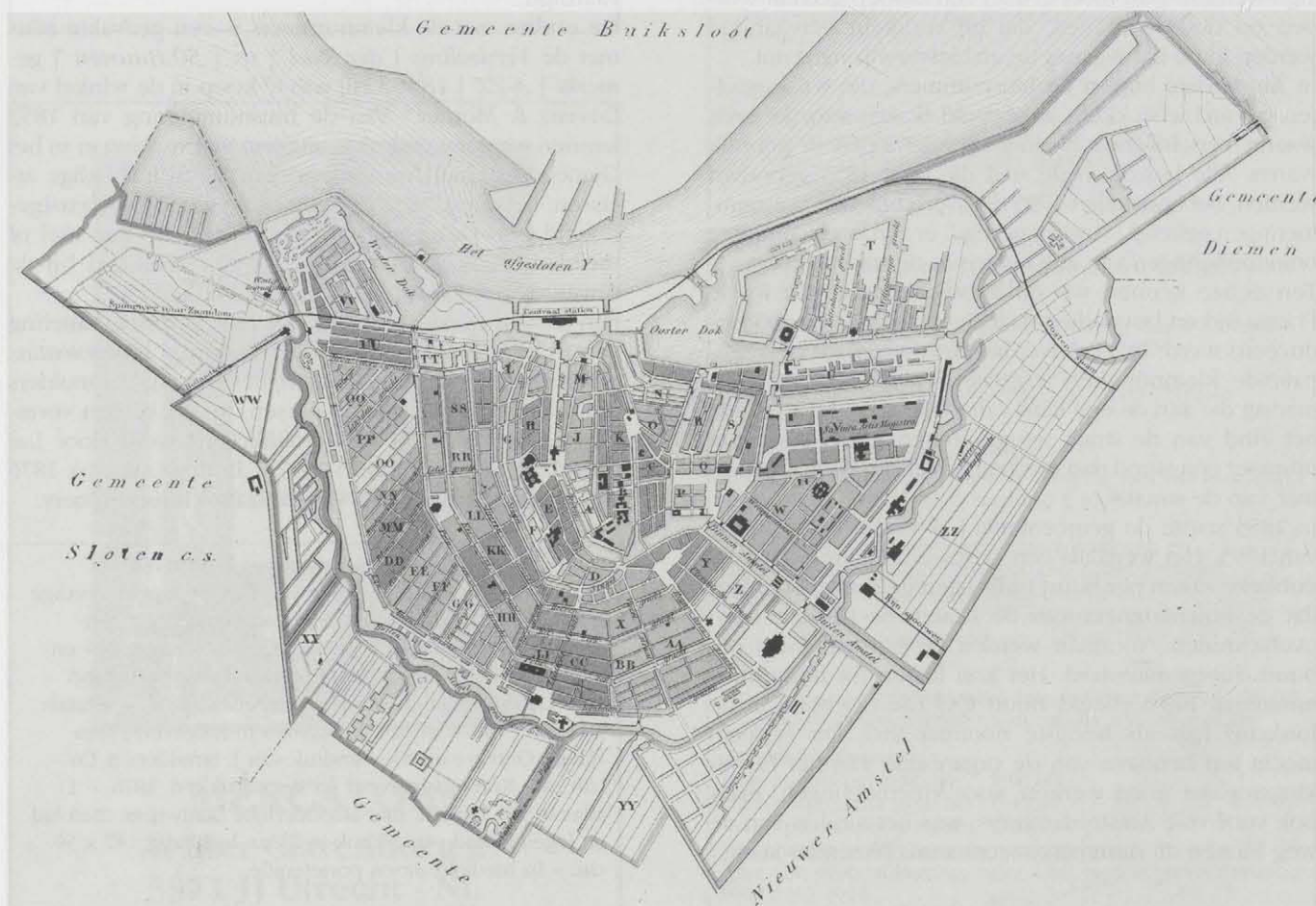

1. Tekst van het titelblad van de Atlas van de Gemeente Amsterdam in 101 bladen op schaal 1:1.250, uitgegeven door J.C. Loman jr. en gedrukt bij J. Smulders in Den Haag in 1876 (collectie Gemeentearchief Amsterdam; dig. depot: 010043000002_002).

Voor al de laatste, door Loman uitgegeven, atlas wordt door historisch onderzoekers veelvuldig geraadpleegd. Door daar het kaartbeeld van een buurtkaart uit de Loman-atlas naast die van de corresponderende buurten uit de oudere atlases (met de oudere huisnummeringen) te leggen, is simpel vast te stellen welk pand bij een ouder huisnummer hoorde.⁸

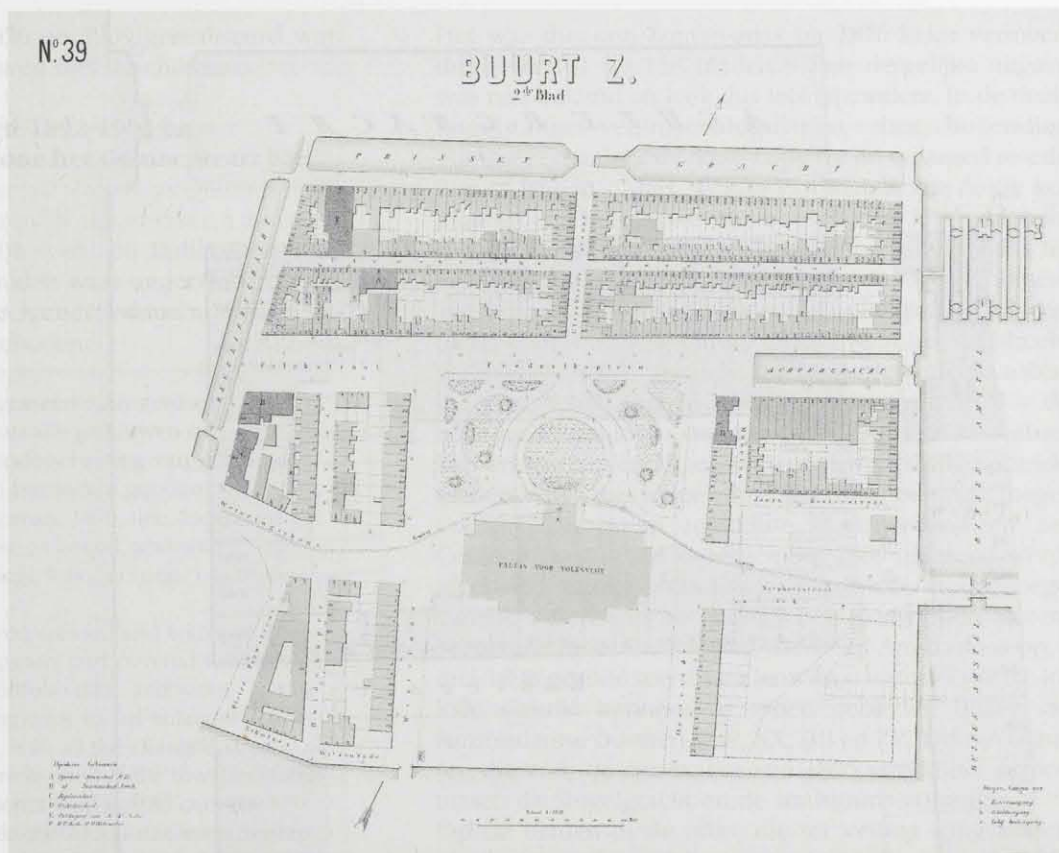
De stedelijke groei tussen 1876 en 1909 en de beschikbaarheid van grootschalige kaarten uit die jaren

Hoewel er ook groei was in de laatste decennia vóór 1876, blijken vanuit de meeste stedelijke ontwikkelingen buiten de Singelgracht van ná genoemd jaar te dateren. Los daarvan veranderde ook binnen de Singelgracht veel. Niet alleen werden de stadswallen geslecht, maar ook werden de meeste opstallen (waaronder veel molens) op de bolwerken afgebroken en werden deze terreinen opnieuw ingericht. Al deze veranderingen worden inzichtelijk als we de grote kaart in enige honderden bladen op schaal 1:1.000 raadplegen. Het zijn kaartbladen, die getekend werden door Publieke Werken en waarvan de eerste in 1909 verschenen.⁹ Echter dan is er al een 'kartografisch gat' gevallen van ruim dertig jaar. Weliswaar zijn er kaarten uit de tussenliggende jaren beschikbaar, maar deze zijn niet zo gedetailleerd. De twee

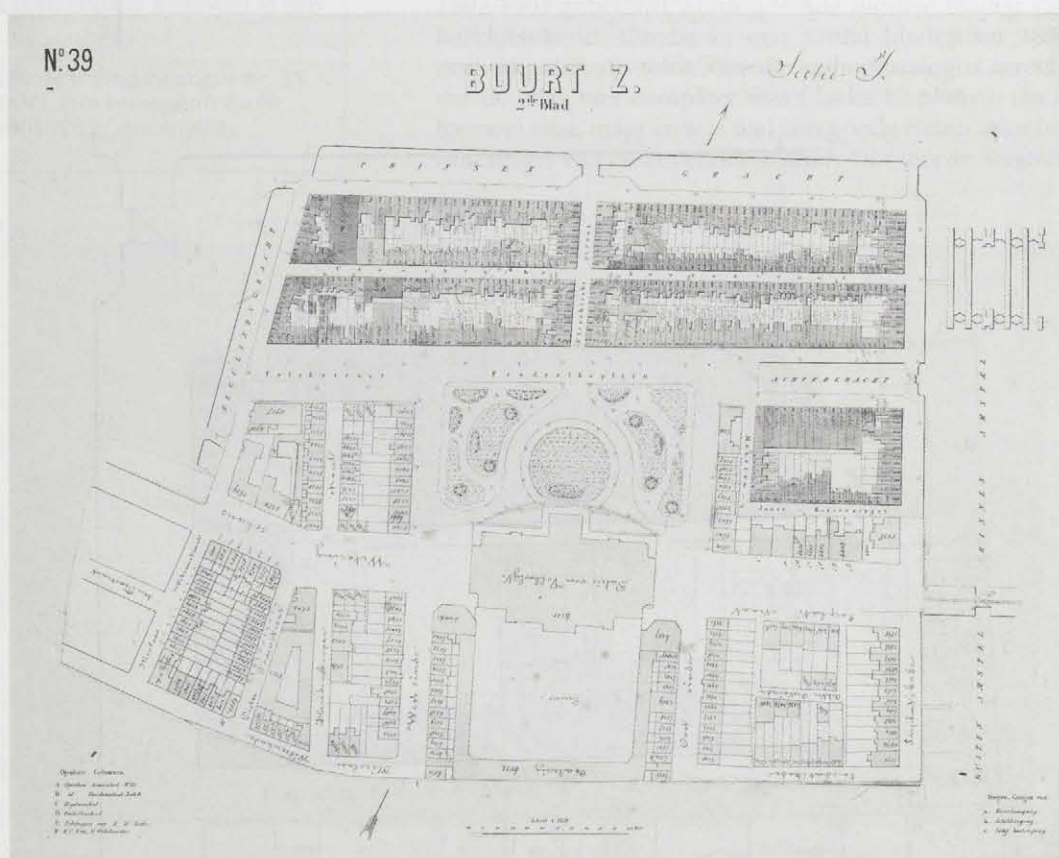

2. Bladwijzer van de Atlas van Loman uit 1876. Kaart No. 39 met de omgeving van het Paleis voor Volkslijft op het Frederiksplein (zie afbeeldingen 3 en 4) ligt in de buurt aangegeven met Z op de westelijke oever van de Amstel (collectie Gemeentearchief Amsterdam; dig. depot: 010043000002_004).

3. Kaart No. 39 (blad Z, 2de blad) met het Paleis voor Volkslijt en directe omgeving uit de, niet-geannoteerde, atlas uitgegeven door J.C. Loman jr. in 1876 (collectie Gemeentearchief Amsterdam; dig. depot: 010043000001_039).

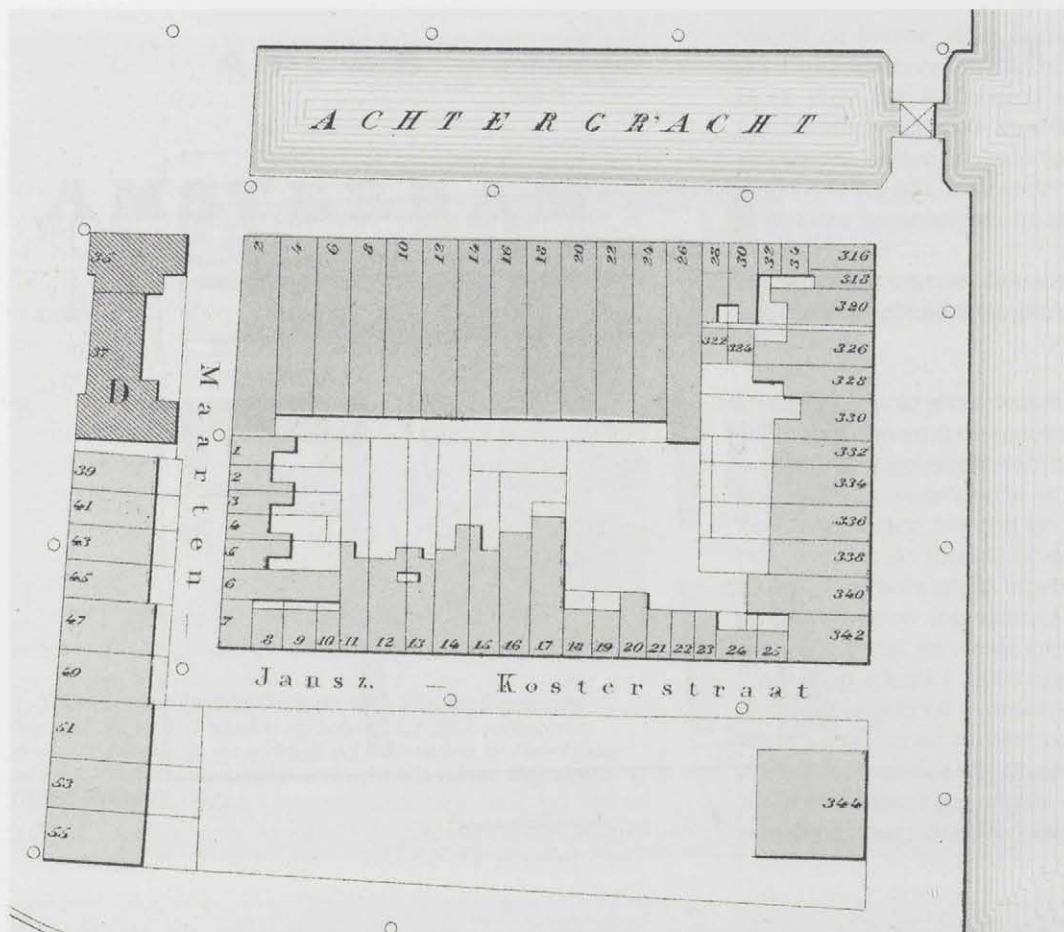

4. Kaart No. 39 (blad Z, 2de blad) met het Paleis voor Volkslijt en directe omgeving uit de in de jaren 1892-1903 geactualiseerde atlas oorspronkelijk uitgegeven door J.C. Loman jr. (collectie Gemeentearchief Amsterdam; dig. depot: 010043000002_041).

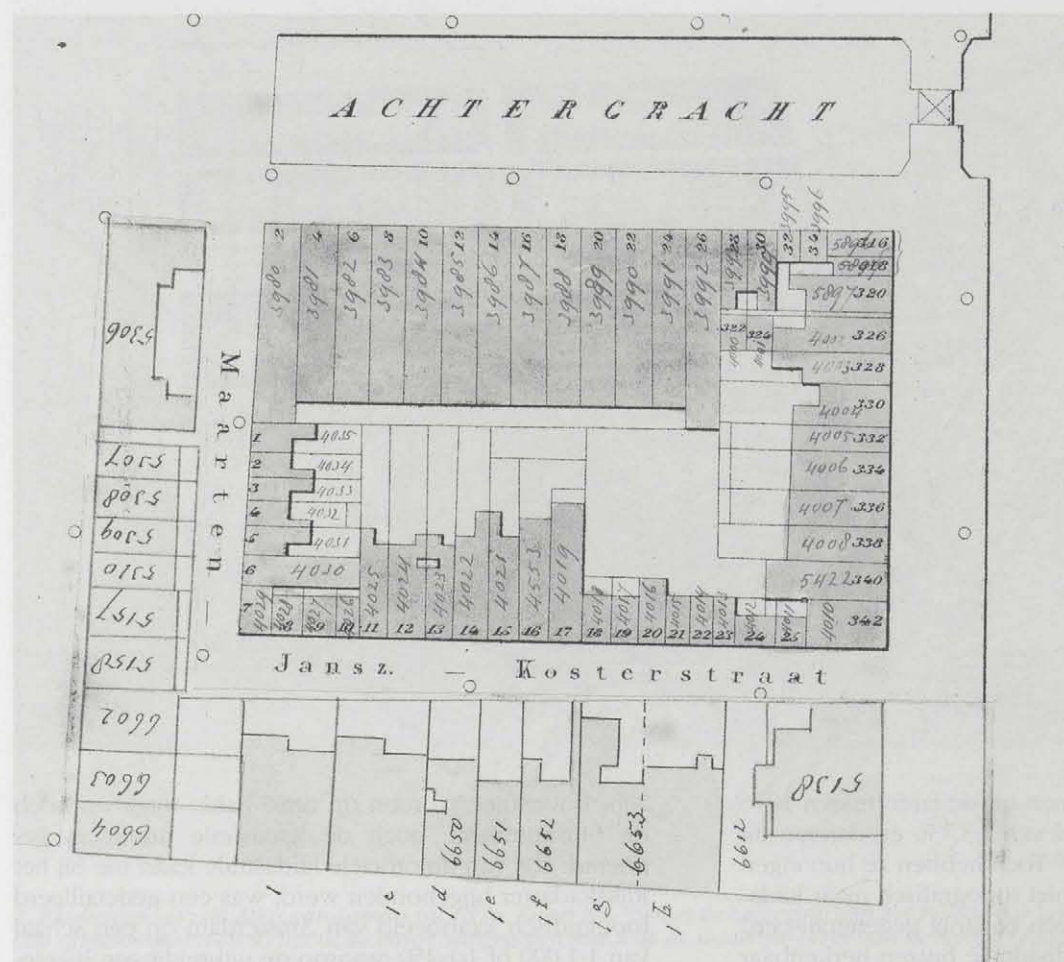

beste uitgaven die we kennen uit de jaren tussen 1876 en 1909 hebben een schaal van 1:3.750 en dateren uit 1881, respectievelijk 1900.¹⁰ Toch hebben ze hun eigen beperkingen. De eerste is niet topografisch maar kadastraal en de tweede heeft een zodanig gegeneraliseerd kaartbeeld, dat niet alle individuele huizen herkenbaar

zijn. Bovendien worden op deze beide uitgaven noch de huisnummers, noch de kadastrale nummers genoemd. Los van de officiële kadastrale kaart die bij het Rijkskadaster bijgehouden werd, was een gedetailleerd topografisch kaartbeeld van Amsterdam op een schaal van 1:1.000 of 1:1.250, waarop de uitbreidingen ingete-

5. Detail van Kaart No. 39 (blad Z, 2de blad) van huizenblok begrensd door de Achtergracht, de westelijke oever van de Amstel, de Sarphatistraat en oostgrens van het park van het Paleis voor Volkslijt uit de atlas van 1876. Hierop zijn alleen de huisnummers meegedrukt 1876 (collectie Gemeentearchief Amsterdam; dig. depot: 010043000001_039, detail).

6. Detail van Kaart No. 39 (blad Z, 2de blad) van hetzelfde huizenblok in de geactualiseerde atlas uit de jaren 1892-1903. Bevalve de actualisering van het kaartbeeld (in manuscript) zijn de kadastrale nummers toegevoegd 1876 (collectie Gemeentearchief Amsterdam; dig. depot: 010043000002_041, detail).

kend staan die tussen 1876 en 1909 gerealiseerd werden, tot voor kort simpelweg niet beschikbaar.

Actualisering in de jaren 1892-1903 en aankoop van de atlas door het Gemeentearchief Amsterdam in 2001

Van 28-30 november 2001 werd bij Bubb Kuyper in Haarlem een veiling gehouden waar onder andere kaarten en atlassen onder de hamer kwamen. Onder lotnummer 3836 werd aangeboden:

[Amsterdam]. Atlas van de gemeente Amsterdam, bevattende de grondteekening van alle gebouwen met de tegenwoordige nummering, en onderscheiding van gemeenteeigendommen, publieke en bijzondere gebouwen, woon en pakhuizen. Amst., J.C. Loman, 1876, title, index and 83 (of 100) col. lith. plans, loose as issued, and with 73 extra manuscript maps, oblong large folio, in (orig.?) portfolio. (1.500-2.500)

- Lacks 17 plans; partly frayed/creased and with (small) tears and/or folds; for the greater part covered with tracing paper (revited together). Portfolio dam. and worn.

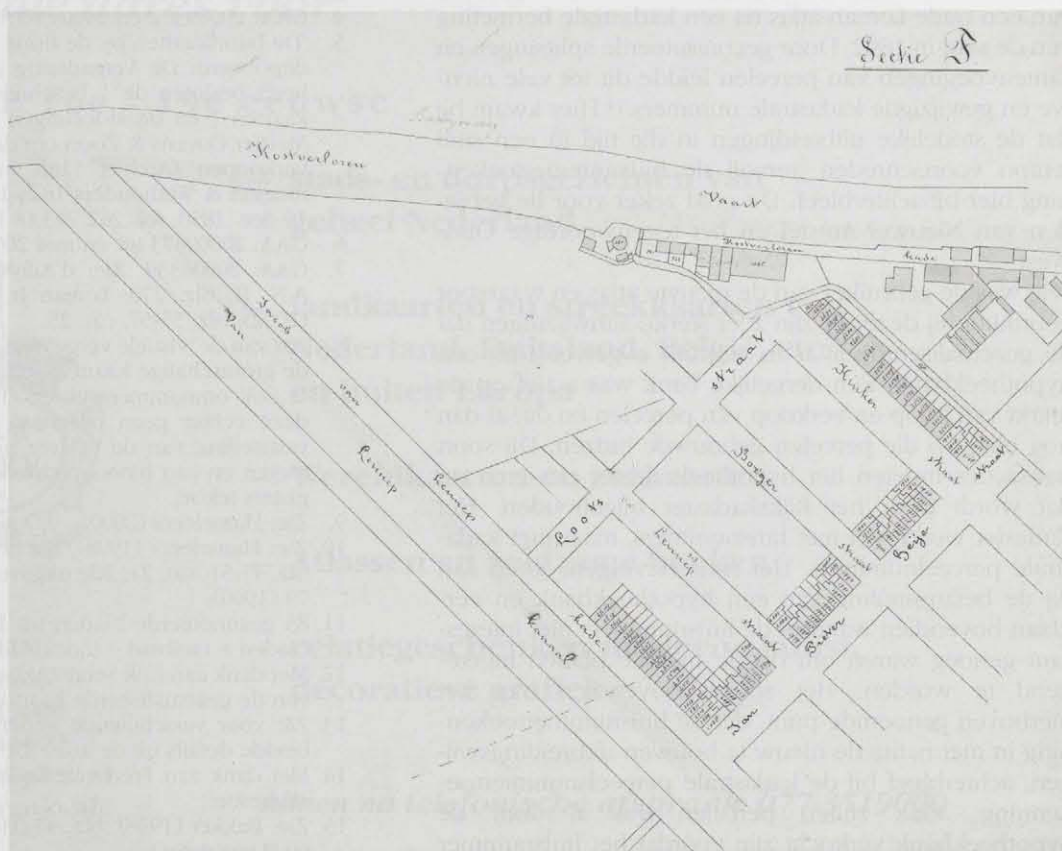
= Almost certainly a working copy for an enlarged re-edition of Loman's Atlas, with all the changed street-plans, filled up canals and new parts of the town indicated with small pieces of manuscript map pasted over the original lithogr. maps, beside the 73 full-size extra manuscript maps (partly replacing the missing printed maps). Most maps also have annotations (mainly numbers) in pen en red ink.

Tekst van lotnummer 3836 in de veilingcatalogus nr. 35 (veiling 28-30 november 2001), van veilinghuis Bubb Kuyper te Haarlem (Gemeentearchief Amsterdam: 20005680).

Het was dus een Loman-atlas uit 1876 maar vermeerderd van 101 tot 158 bladen.¹¹ Een dergelijke uitgave was niet bekend en leek dus iets bijzonders. In de deels Engelstalige veilingcatalogustekst staat bovendien 'Almost certainly a working copy for an enlarged re-edition of Loman's Atlas'. Echter van initiatieven om te komen tot een heruitgave was nooit eerder iets gebleken. Kortom, er waren voldoende redenen om de atlas tijdens de kijkdagen eens nader onder de loep te nemen. Toen bleek dat veel van de oorspronkelijke 101 bladen ingrijpend gewijzigd waren. Overal waar het stadsbeeld veranderd was, waren de corresponderende kaartbladen aangepast. Enkele gedrukte bladen uit 1876 – de tekst in de catalogus meldde dit al – bleken te ontbreken en waren vervangen door nieuwe, handgetekende bladen. Ook was er een blad met nummer 13a toegevoegd waarop het middelste stationseiland en het Centraal Station, dat in september 1889 geopend werd, afgebeeld staan. Verder zijn er kaartbladen toegevoegd van de delen van de aanliggende gemeenten Sloten, Nieuwer-Amstel en Diemen die door Amsterdam op 1 mei 1896 geannexeerd werden. Voor historici die de lokale situatie kennen: ze tonen gebieden buiten de Amsterdamse buurten WW, XX, IJ en ZZ. Dit zijn buurten die vóór de annexaties van 1896 samen het gebied tussen de Singelgracht en de stadsgrens vormden.

Op de bladen in de atlas, die ter veiling aangeboden werd, staan alle opstellen ingetekend die in de periode 1892-1903 gebouwd werden.¹² Alle nieuwe bladen zijn handgetekend. Omdat er een aantal bladen uit 1876 ontbrak, stelt de tekst van de veilingcatalogus terecht dat de atlas niet compleet was ('lacks 17 plans'). Dit is formeel juist, maar er was wel een goede reden voor het ontbreken van de zeventien bladen. Immers de buurten

7. Voorbeeld van een nieuw, geheel handgetekend, blad uit de geactualiseerde atlas uit de jaren 1892-1903: de 'laarpunt' tussen de Kostverlorenvaart en het Van Lennepkanaal. Het gemeenteraadsbesluit inzake de aanleg van de Jan Pieter Heijestraat die ingetekend staat, werd genomen 1 juni 1898, het besluit voor de Lootsstraat (in aanleg) op 17 januari 1900 (collectie Gemeentearchief Amsterdam; dig. depot: 0100043000002_132).¹⁵

die de oorspronkelijke Loman-bladen tonen, ondergingen zodanige veranderingen, dat actualisering van het kaartbeeld een rommelig en onleesbaar resultaat zou opleveren. Daarom werd ervoor gekozen die bladen te vervangen door nieuwe, handgetekende bladen. Vermoedelijk zijn de oude bladen tegelijkertijd met het tekenen van de nieuwe (tussen 1892 en 1903), de prullenbak ingegaan.

Los van de aanvullingen op de oude bladen en de verwaardiging van de nieuwe, werden er overplakkingen (deze tonen nieuwe straten en nieuwbouw) en transparante overlays (tonen kadastrale wijzigingen die plaatsvonden na een eerdere vaststelling) toegevoegd.¹³ De overlays waren met splitpennen aan de onderliggende kaartbladen vastgehecht. Op alle bladen van de oude atlas uit 1876 werden de huisnummers van alle ingetekende huizen meegedrukt. Los daarvan heeft de laat-19de- en vroeg-20ste-eeuwse eigenaar van de atlas, in rode pen, aan alle percelen op die bladen het kadastrale nummer toegevoegd. Tegelijkertijd is het opvallend dat op alle nieuw getekende atlasbladen alleen de kadastrale nummers voorkomen, terwijl de huisnummers ontbreken. De toenmalige gebruiker had dus geen belangstelling voor de huisnummers, maar lijkt enkel geïnteresseerd geweest te zijn in de kadastrale nummers. Het zou voor hem echter een onzinnige bezigheid zijn de meegedrukte huisnummers op de oudere bladen weg te halen. Tegelijkertijd zou het noemen van de huisnummers op de nieuw te tekenen bladen – terwijl hij er geen belangstelling voor had – een zeer arbeidsintensieve taak geweest zijn. Het gevolg is dat het kaartbeeld op de bladen uit 1876 zowel de huisnummers als de kadastrale nummers toont. De nieuwe bladen en de overplakkingen op de oudere geven echter enkel de kadastrale nummers.

Het is aannemelijk dat besloten werd tot actualisering van een oude Loman-atlas na een kadastrale hermeting van de stad in 1892. Door geconstateerde splitsingen en samenvoegingen van percelen leidde dit tot vele nieuwe en gewijzigde kadastrale nummers.¹⁴ Hier kwam bij dat de stedelijke uitbreidingen in die tijd in een snel tempo voortschreden, terwijl de huisnummertoekening hier bij achterbleef. Dit gold zeker voor de gebieden van Nieuwer-Amstel en het tegenwoordige Oud-West.

Wie was de gebruiker van de nieuwe atlas en waarvoor gebruikte hij deze? Er zijn zeer sterke aanwijzingen dat de geactualiseerde atlas in gebruik is geweest bij een hypotheekbank. Een dergelijke bank was actief op de markt van koop en verkoop van percelen en de, al dan nog niet, op die percelen gebouwde huizen. Dit soort transacties moeten het hypotheekregister passeren en dat wordt door het Rijkskadaster bijgehouden. Het Kadaster werkt niet met huisnummers, maar met kadastrale perceelnummers. Het sluit vervolgens goed aan bij de belangstelling van een hypotheekbank en verklaart bovendien waarom de huisnummers niet interessant genoeg waren om op de nieuwe bladen ingetekend te worden. Het spoort bovendien met het hierboven genoemde punt, dat de huisnummertoekening in met name de nieuw te bouwen uitbreidingswijken, achterbleef bij de kadastrale perceelsnummertoekening. Vaak zullen percelen dus al door de hypotheekbank verkocht zijn voordat het huisnummer

toegekend werd. De these van dit moment is dan ook dat de geactualiseerde atlas gebruikt werd bij de verkoop van nieuwe percelen door een hypotheekbank. Dit ontkracht tegelijkertijd de woorden in de veilingcatalogus die de atlas presenteren als een werkexemplaar om tot een nieuwe gedrukte versie te komen. Hiervan is tot op heden, noch uit de gegevens die atlas zelf biedt, noch uit bewaarde archieven, niets gebleken.

Slot

In november 2001 kocht het Gemeentearchief Amsterdam bij het veilinghuis Bubb Kuyper in Haarlem een tussen 1892 en 1903 geactualiseerde *Gemeenteatlas van Amsterdam* die oorspronkelijk in 1876 door Jan Christiaan Loman jr. uitgegeven werd. Deze aankoop vult de grootschalige kartografische leemte die het Gemeentearchief had van de stedelijke ontwikkeling tegen het eind van de 19de en in de eerste jaren van de 20ste eeuw. In 2002 werd de atlas, die in slechte staat was, gerestaureerd. Begin 2003 werd hij digitaal gereproduceerd. Het is verheugend te kunnen melden dat de reproducties van deze nieuwe aanwinst, samen met die van de andere bladen uit de overige in dit artikel genoemde buurtatlassen, nu voor het historisch onderzoek van de stad beschikbaar zijn. Samen met de bladen van de 1:1.000-kaartserie, die sedert 1909 en tot op de dag van vandaag verschijnt, beschikken we nu over een fantastisch, grootschalig en chronologisch compleet overzicht van Amsterdam sedert het jaar van uitgave van de oudste buurtatlas in 1850.

NOTEN

1. Zie: Hamelers (1993).
2. Zie: Timp (1979).
3. Zie: Ernst e.a. (1981-1982), blz. 21.
4. GAA: 20009372 en 20009377 t/m 20009380.
5. 'De buurtkaarten by de firma Mortier Covens & Zoon gedeponeerd: De Vergadering [= het College van B & W] heeft besloten de | beschikbare exemplaren der Buurtkaarten | en de afdelingen te deponeeren by de firma Mortier Covens & Zoon om die ten | behoeve der Stad te verkoopen' (Archief 5166, inv.nr. 71 (= Archief Burgemeester & Wethouders 1824-1979)). 10 dec. 1850, fol. 262/263 (= film 1084).
6. GAA: 20009373 tot en met 20009376.
7. GAA: 20006339. Zie: d'Ailly (1934), nr. 533II; Koeman: A.N. II, blz. 270; Loman Jr, J.C., Hamelers (1992) en (2002), blz. 55-57, cat. 25.
8. Los van de 'visuele vergelijkingsmethode' aan de hand van de grootschalige kaartbladen in de buurtatlassen, bestaan er ook omnummerregisters. In meerdere gevallen geven deze echter geen optimaal uitsluitsel. Bijvoorbeeld bij vaststelling van de oudere nummeringen van huizen in stegen en aan binnenpleintjes schieten de omnummerregisters tekort.
9. Zie: Hamelers (2000).
10. Zie: Hamelers (1998), blz. 99-104 en Hamelers (2002), blz. 47-51, cat. 21, 2de uitgave (1881) en blz. 129-131, cat. 79 (1900).
11. 83 geannoteerde bladen uit 1876 + 73 nieuw getekende bladen + titelblad + indexblad (= legenda) = 158 bladen.
12. Met dank aan Erik Schmitz die de grenzen van de datering van de geactualiseerde kaartbladen vaststelde.
13. Zie voor verschillende andere (dan in dit artikel) afgebeelde details uit de atlas: De Baar (2002).
14. Met dank aan Fred van Kooy voor deze zeer plausibele suggestie.
15. Zie: Bakker (1998), blz. 47 (Heijestraat, Jan Pieter) en blz. 69 (Lootsstraat).

LITERATUUR

- Ailly, A.E.d', *Catalogus van Amsterdamsche Plattegronden*. – 1934.
- Auction sale of books prints and manuscripts including Dutch Graphic Art 1850-1950*. – Haarlem : Bubb Kuyper, 2001. – Veiling 28-30 november 2001.
- Baar, P.P. de, Wie actualiseerde deze Atlas Loman? Unieke stadsplattegronden ontdekt. – In: *Ons Amsterdam* 54 (april 2002) 4, blz. 148-151.
- Bakker, M. (red.), *Stadsatlas Amsterdam : Stadskaarten & Straatnamen verklaard*. – Amsterdam : Uitgeverij Amsterdam Publishers, 1998.
- Ernst, H., J. Grünfeld, G. Kouwenhoven, E. Lievense-Pelser, A. van Veen en J. Versepout, *Bronnen en methoden voor het onderzoek in archieven naar de geschiedenis van huizen in Amsterdam binnen de Singelgracht*. – 1981-1982. – Typoscript. – GAA: TA 800 (studiezaal).
- Hameleers, M.M.Th.L., Buurtatlassen tonen oude huisnummeringen. Detailkaarten van 1850-1876. – In: *Ons Amsterdam* 45 (febr. 1993), blz. 30-34.
- Hameleers, M.M.Th.L., De Atlas van Amsterdam uitgegeven door J.C. Loman jr. in 1876: zijn plaats binnen de grootschalige kartografie van Amsterdam. – In: *Jaarboek Amstelodamum* 85 (1992), blz. 107-130.
- Hameleers, M.M.Th.L., De vier S-sen : overzichtskaarten van Amsterdam (1873-1900) van vader en zoon A.J. van der Stok, J.H. Schmüll en H.J. Scheltema, allen in dienst bij Publieke Werken. – In: *Jaarboek Amstelodamum* 90 (1998), blz. 94-120.
- Hameleers, M.M.Th.L., De kaart van Amsterdam, schaal 1:1.000 (1909) : geschiedenis van de meest geraadpleegde kaart van Amsterdam. – In: *Jaarboek Amstelodamum* 92 (2000), blz. 121-147.
- Hameleers, M.M.Th.L., *Kaarten van Amsterdam 1866-2000*. – Bussum : Thoth, 2002.
- Koeman, C., *Atlantes Neerlandici : Bibliography of Terrestrial, Maritime and Celestial Atlases and Pilot Books, published*

in the Netherlands up to 1880. – Amsterdam : Theatrum Orbis Terrarum LTD, 1969. – Dl. II.

Timp, W., De invoering van de huisnummering. – In: *Jaarboek Amstelodamum* 71 (1979), blz. 79-92.

SUMMARY

The making and use of a *Gemeenteatlas van Amsterdam* revised to between 1892 and 1903, that was originally published by J.C. Loman jr. in 1876

At a November 2001 auction the Gemeentearchief Amsterdam (Amsterdam Municipal Archives) bought a revised *Gemeenteatlas van Amsterdam* at a scale of 1:1.250 that was originally published by Jan Christiaan Loman jr. in 1876. The Archives hold several exemplars of the 1876 atlas as well as several thousand sheets of the map of Amsterdam on a scale of 1:1.000, of which the oldest sheets were printed in 1909. The map images of the recently bought atlas can be dated to between 1892 and 1903. Thus this acquisition fills a 'cartographic gap' in Amsterdam's urban development of this period. The *Gemeenteatlas van Amsterdam* was originally printed in 101 sheets. The recently bought exemplar, however, contains 159 sheets: 17 of the original printed sheets of 1876 were replaced by hand-drawn ones, and 58 newly-drawn sheets (to show annexations of parts of neighbouring villages in 1896) were added. The remaining printed sheets of 1876 were updated (to show the latest urban developments) by having hand-drawn pieces of paper pasted over them. The original printed sheets gave us the house numbers; the cadastral numbers of all parcels were then added in red ink. The hand-drawn maps, in contrast, do not show house numbers; this is an important reason to think that the atlas was updated for the use of a mortgage bank. In 2002 the atlas was restored, and in 2003 the images were reproduced by scanning. For the Amsterdam Municipal Archives this recently bought atlas is one of the most important cartographic acquisitions of the past years.

Uw speciale adres voor:

ORIGINELE 16e - 19e eeuwse

Postbus 118
5900 AC Venlo
Tel. 077-3519000
Fax 077-3544602
E-mail: stapper@plex.nl
www.stappervenlo.nl

- stads- en dorpsgezichten van geheel Nederland
- landkaarten en streekkaarten van Nederland, Duitsland, België, etc. en buiten Europa
- Wereldkaarten en zeekaarten
- Atlassen en zeldzame boeken
- relatiegeschenken moderne kunst, decoratieve grafiek

Alleen na telefonische afspraak: 077-3519000

Het blad met de stadsgezichten van Groningen, Gorinchem en Brouwershaven uit de *Civitates Orbis Terrarum*

Als beginnend kaartenverzamelaar kocht ik uit nostalgische overwegingen een paar jaar geleden een ingelijste prent van Groningen uit het eerste deel van de *Civitates Orbis Terrarum*. Al vrij snel ontdekte ik dat de afbeelding in spiegelbeeld was weergegeven en dat verbaasde me, omdat ik in een boekje over Groningen dezelfde afbeelding gevonden had, maar niet gespiegeld en met het onderschrift: 'Het door G. Braun en F. Hogenberg in 1572 uitgegeven aanzicht van de zuidkant van de stad; Civitates orbis terrarum, deel I, plaat 21.'¹ Na de cursus historische kartografie van Prof. G. Schilder en na het doorworstelen van Koemans *Geschiedenis van de kartografie van Nederland* voelde ik me enigszins 'vakbekwaam' om dit wat nader te onderzoeken.

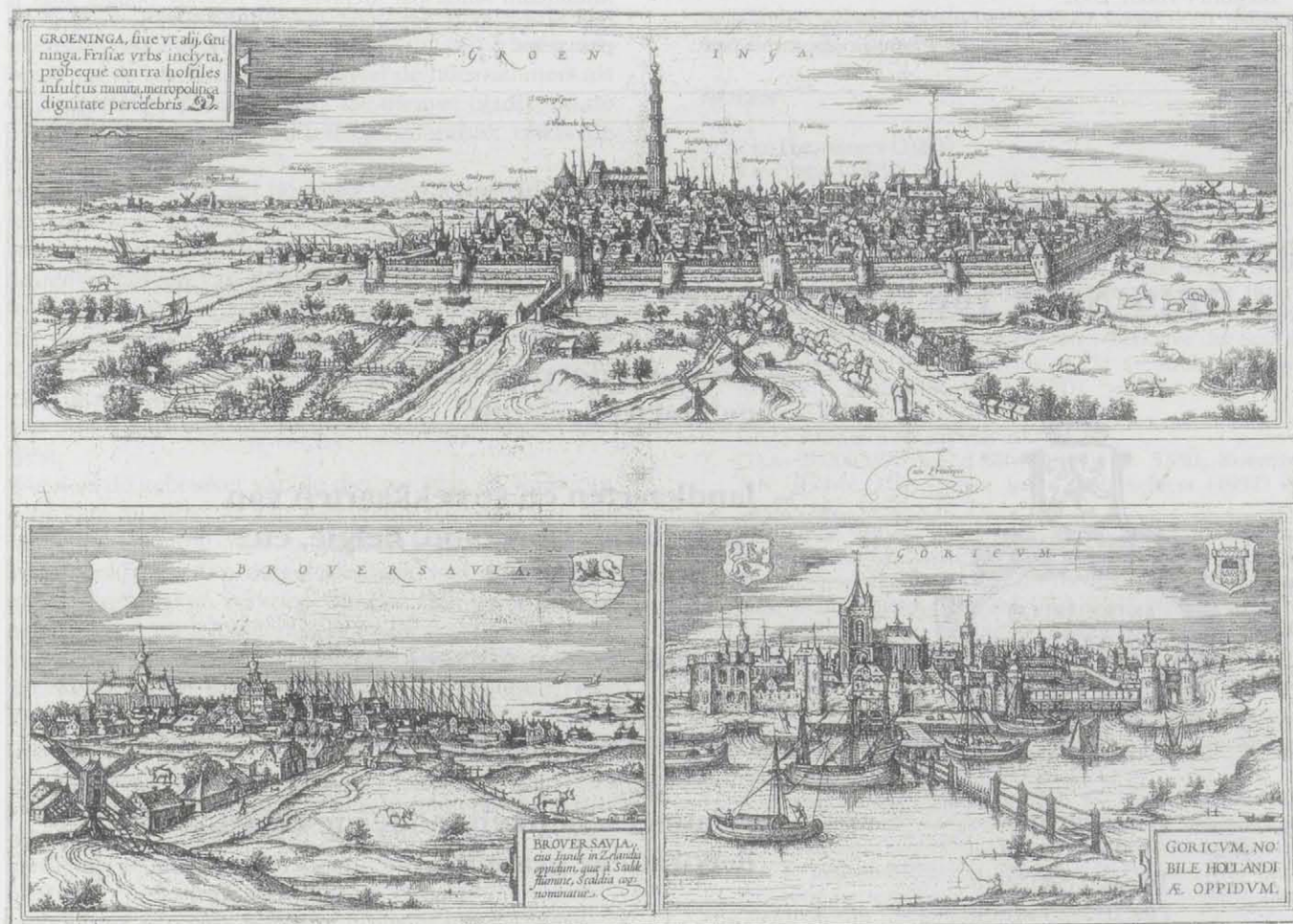
Van dit blad I,21² blijken minstens drie varianten te bestaan:

- Variant 1: Groningen weergegeven in spiegelbeeld; Gorinchem wordt in de cartouche aangeduid als een 'Hollandiae oppidum' (zie afbeelding 1).
- Variant 2: Groningen 'naar de werkelijkheid' weergegeven door de afbeelding van variant 1 in zijn geheel te

rug te spiegelen. Gorinchem verandert niet en blijft aangeduid als een Hollandse stad (zie afbeelding 2).

- Variant 3: Groningen in spiegelbeeld, zoals variant 1, maar het cartouche in de afbeelding van Gorinchem vermeldt de stad als een 'Flandriae oppidum', een Vlaamse stad.

Opgemerkt moet worden dat in de tekst op de achterzij-

Ir. A.A. Koets besteedt als gepensioneerde een deel van zijn tijd aan studie en onderzoek op historisch-kartografisch gebied.

1. Blad I,21 met Groningen in spiegelbeeld; Gorinchem in cartouche Hollandse stad; uitgave van 1572; afmetingen 34 x 47 cm; eigen verzameling.

de Gorinchem bij alle drie varianten aangeduid wordt als een 'Hollandiae civitas', een stad in het gewest Holland. Wie de tekening van het aanzicht van Groningen op blad 21 van deel I van de *Civitates* gemaakt heeft, is niet bekend. Duidelijk is wel dat de in 1572 gepubliceerde afbeelding, afgezien van de weergave in spiegelbeeld, niet het beeld van de stad in dat jaar weergeeft. Voor de gravure in de *Civitates* moet als voorbeeld een tekening van een in 1572 reeds verouderd aanzicht op de stad zijn gebruikt. Volgens een mededeling van W.K. van der Veen moet de tekening gemaakt zijn tussen 1548 en 1555.³

Wanneer heeft nu de 'ontspiegeling' van Groningen plaatsgevonden op blad I,21 en wanneer is de correctie van Gorinchem als 'Vlaamse' stad naar 'Hollandse' stad uitgevoerd?

Bij het vaststellen van de data waarop de wijzigingen in de afbeeldingen hebben plaatsgevonden ben ik ervan uitgegaan dat er slechts één koperplaat is geweest. Deze aanname baseer ik op de onvolkomenheden aan het oppervlak van de koperplaat die we afgebeeld zien in de horizontale strook tussen het aanzicht van Groningen en die van Gorinchem en Brouwershaven en in de afbeelding van Gorinchem: op alle geraadpleegde bladen zijn deze fouten op dezelfde plaats in min of meerdere mate zichtbaar (zie afbeelding 3).

Een blad met tekst biedt op zich slechts een beperkt aantal aanknopingspunten voor een datering: typogra-

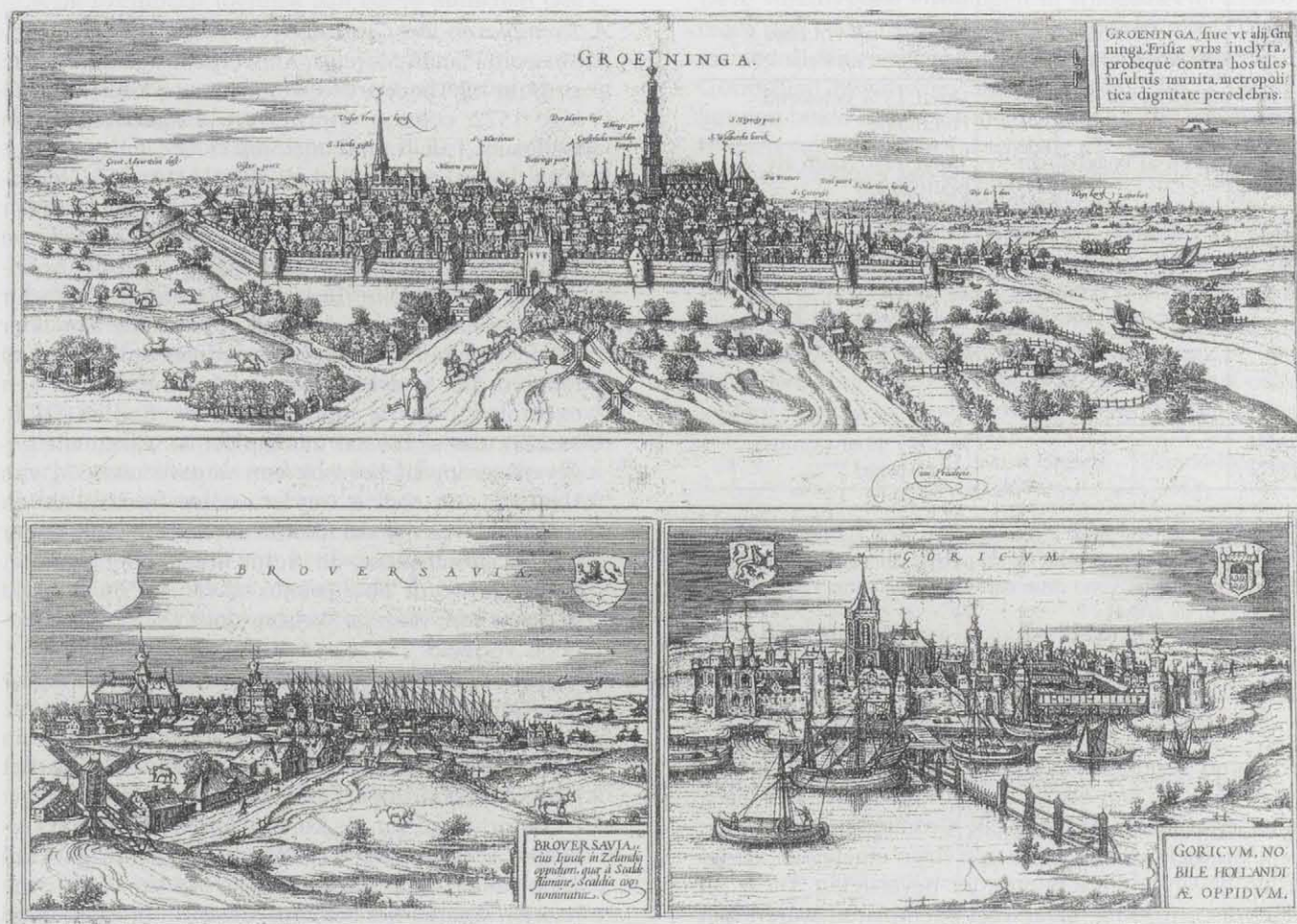
fische gegevens met onder andere de initialen met de versiering kunnen enige oriëntatie geven of de drukker onthullen. Voor de *Civitates* hebben we echter ook de beschikking over de indicaties die Bachmann en Skelton hebben aangedragen zoals wijzigingen in een aantal afbeeldingen met soms een datering.⁴ Samen met andere gegevens, zoals datum van verleende privileges, aan wie het boek is opgedragen met opgave van het tijdsbestek en dergelijke heb ik een overzicht gemaakt dat als basis diende voor een checklist:

A. Opdracht met vermelding van begin- en einddatum:

- I-A Keizer Maximilian II († 1576) met de zeven keurvorsten, waarvan de eerste Danieli Mogentini en de vierde Friderico Comiti Rheni Palentino. 1571-1576.
- I-B Als I-A, maar nu als vierde keurvorst Ludovico Comiti Rheni Palentino; 1576-1577.
- I-C Keizer Rudolph II (1576-1612) met dezelfde keurvorsten als I-B; 1576-1612.

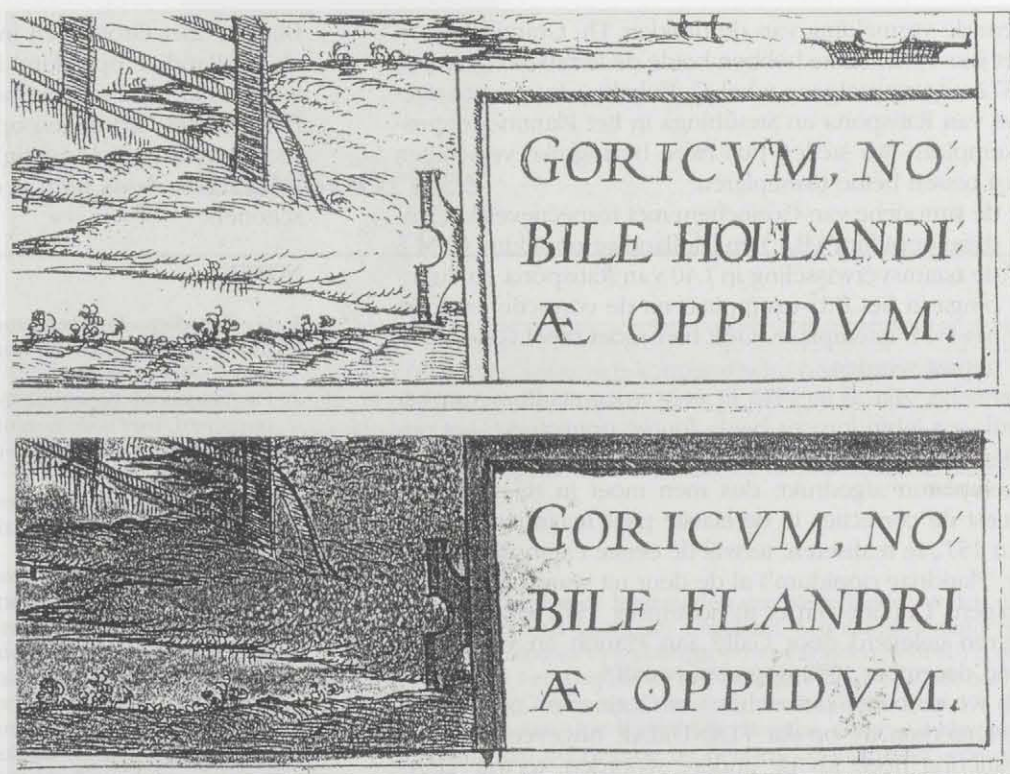
B. Verleende privileges:

- 28-08-1572 Keizer Maximilian II aan G. Braun, S. Novellanus en Fr. Hogenberg
- 22-11-1574 Koninklijk privilege te Brussels aan Fr. Hogenberg
- 24-08-1576 Keizer Maximilian II aan G. Braun en Fr. Hogenberg

2. Blad I,21 met Groningen in correcte positie; Gorinchem in cartouche Hollandse stad; Duitse uitgave van na 1577 (1582?); eigen verzameling.

4. De twee verschillende cartouches rechtsonder in de prent van Gorinchem; de lineaire vergroting is 2x.

d. Universiteitsbibliotheek, Leiden; signatuur COLLBN Atlas 45,1; op enkele bladen uit vroegere edities na is dit exemplaar identiek aan dat te München (zie c. hiervóór).

B. Exemplaren met Groningen na omkering van de spiegelbeeldprent

- a. Universiteit van Basel; signatuur EUU/I /8; privilege van 1576 van Maximiliaan II en van de koning van Spanje 1574; opdracht aan Rudolf II; Het colofon na de index vermeldt: 'Coloniae prostant apud auctores [...] Coloniae Agrippinae Apud Godefridum Kempensem, sumptibus auctorum Anno reparatae salutis humanae 1577 mense Julio'.
- b. Universiteit van Basel; signatuur EUU/I / 11^a; Het colofon geeft aan: 'Coloniae prostant [...] Apud Godefridum Kempensum, [...] 1582 mense Iulio'. In grote lijnen gelijk aan de uitgave van 1577, maar typografische verschillen als andere woordafbreking en afkorting van woorden etcetera wijzen op een nieuwe druk; het privilege van de koning van Spanje ontbreekt; wel wordt aan het begin van deel II, na het privilege van keizer Maximiliaan de 'tenor privilegii regis catholici' (inhoud van het privilege van Philips II) vermeld.
- c. Universiteit Keulen; signatuur GG4/2536 /I /Skr; Duitse uitgave en volgens het colofon 'gedruckt [...] durch Godfrid von Kempen, 1582'. Er ontbreken vele pagina's en er zijn diverse pagina's uit oudere uitgaven overgenomen: (onder andere het privilege van 1572 en de prefatio).

Ik heb géén exemplaar van een uitgave uit 1576 gevonden alhoewel die volgens Skelton wel moet bestaan: *Aken sinds 1576 gewijzigd in een plattegrondtekening* (zie tabel C). We kunnen dus slechts concluderen dat de omkering van de afbeelding van Groningen heeft plaatsgevonden in 1576 of 1577.

C. Exemplaren met Gorinchem als een 'Flandriae oppidum' (variant 3)

Deze variant geeft Groningen in spiegelbeeld weer en moet dus vóór 1576 of 1577 verschenen zijn. Daar er eveneens edities zijn met Groningen in spiegelbeeld en Gorinchem beschreven als een 'Hollandiae oppidum', kunnen beide correcties niet gelijktijdig zijn uitgevoerd. In geen van de onder A. vermelde exemplaren van deel I van de *Civitates* zijn we de afbeelding met Gorinchem als 'Flandriae oppidum' tegengekomen.

De datering van deze variant heb ik kunnen achterhalen uit een vergelijking van het exemplaar British Library (G 3606) met het exemplaar van het Museum Plantin-Moretus in Antwerpen (2-36); beide zijn een uitgave uit 1572 en gedrukt bij Th. Graminaeus.

Bij vergelijking van beide exemplaren vinden we onder andere de volgende overeenkomsten en verschillen:

	British Library (G 3606)	Plantin-Moretus (2-36)
Drukker	Th. Graminaeus	Th. Graminaeus
Jaar van uitgave	1572	1572
'errata' (vlak vóór de 'tenor privilegii') betreffende tekst bij Antwerpen en Brugge ⁶	Ja	Ja
Weergave Groningen (I,21)	Spiegelbeeld	Spiegelbeeld
Gorinchem in cartouche (I,21)	Flandriae oppidum	Hollandiae civitas
Gorinchem in tekst (verso)	Hollandiae oppidum	Hollandiae civitas
Ratispona en Straubinga (I,40) (zie tabel C)	Namen in de prenten verwisseld	Namen correct weergegeven

Beide uitgaven zijn duidelijk een 1572-editie (onder an-

dere de vermelding van de drukker Th. Graminaeus en het jaar 1572) en ze hebben beide de kenmerken van de 1572-uitgave volgens tabel C, behalve de naamcorrecties van Ratispona en Straubinga in het Plantin-Moretus-exemplaar. We stellen dus twee belangrijke verschillen vast tussen beide exemplaren:

1. de cartouche van Gorinchem met respectievelijk 'Flandriae oppidum' (B.L.) en 'Hollandiae oppidum' (P-M.);
2. de naamsverwisseling in I,40 van Ratispona en Straubinga in het B.L.-exemplaar en de correctie ervan in het P-M.-exemplaar (Ook hier moet tabel C dus aangepast worden).

Kennelijk zijn al in 1572 in een vroeg stadium van het druk- en inbindproces beide fouten opgemerkt: het privilege is eind augustus 1572 verleend en staat in beide exemplaren afgedrukt, dus men moet in staat zijn geweest de correcties in de laatste paar maanden van het jaar 1572 te realiseren, terwijl de eerste exemplaren (met de 'Flandriae oppidum') al de deur uit waren.

Volgens Denucé zijn er in november 1572 al zes exemplaren geleverd door Galle aan Plantin en vervolgens eind december 1572 nog eens twaalf.⁶

Als we de beide cartouches van Gorinchem goed bekijken, merken we op dat 'FLANDRIA' ongeveer dezelfde spatiëring heeft als de andere woorden, terwijl 'HOLLANDIA' er enigszins ingeperst lijkt te zijn. Verder zien we in de Hollandiae-variant een schuin streepje als 'beschadiging' bij de 'A'. Bij het over elkaar leggen van een transparante kopie van de Flandriae-cartouche over een exact gelijk vergrote kopie van de Hollandiae-cartouche blijkt dit schuine streepje precies over de schuine streep van de 'N' van de 'FLANDRIA' te vallen. Ook de bovenste ronding van de 'D' van 'FLANDRIA' vinden we terug in de Hollandiae-cartouche (bij de N). Dit duidt aan dat de 'Flandria'-editie de eerste was. (zie afbeelding 4). Duidelijk is dat de Flandriae-variant als eerste verschenen is en dat al vrij snel blad I,40 is gecorrigeerd tegelijk met de cartouche van Gorinchem op blad I,21.⁷

Conclusies

Blad 21 met Groningen in spiegelbeeld en Gorinchem vermeld als een 'Flandriae oppidum' is de *eerste staat* en komt alleen voor in de allereerste exemplaren van de 1572-editie.

Blad 21 met Groningen in spiegelbeeld en Gorinchem als 'Hollandiae oppidum' is de *tweede staat* is en komt voor vanaf 1572 tot (en met) 1576 voor.

Blad 21 met Groningen opnieuw gegraveerd in de correcte positie ('seitenrichtig' zoals de Duitsers kernachtig zeggen) de *derde staat* is en is vanaf 1576 of 1577 verschenen.

NOTEN

1. G. Overdiep, *De plattegrond van de stad Groningen door Jacob van Deventer uit omstreeks 1565*. – Alphen aan den Rijn, 1984. – blz 89.
2. De bladen in de eerste editie van deel I waren niet genummerd; hier is de nummering gevolgd die Skelton in zijn inleiding tot de facsimile-uitgave van 1965 gebruikt heeft (zie noot 4).
3. W.K. van der Veen is gespecialiseerd in de historie van Groningen en was vóór zijn pensionering verbonden aan de Groninger Archieven.
4. Friedrich Bachmann, *Die alten Städtebilder*. – reprint Stuttgart, 1965; R.A. Skelton, *Introduction to the facsimile of the Civitates Orbis Terrarum*. – Amsterdam, 1965.
5. J. Denucé, *Oud-nederlandsche kaartmakers in betrekking met Plantijn*. – Amsterdam, 1964 (reprint). Hij maakt op blz. 267 van deel I gewag van 'medeuitgevers' Galle en Van den Rade; ik ben echter meer geneigd te denken aan Van den Rade (Radaeus) als de drukker van de 1575-editie; hij wordt vermeld na het privilege en de kerkelijke goedkeuring, vóór het register, terwijl het 'apud auctores et Philipum Gallaeum' ná het register wordt vermeld in het colofon.
6. Denucé, *op.cit.*, I, blz. 225 en 245/6 en II, blz. 104 en 212.
7. In de facsimile-editie ontbreekt de punt na het woord 'oppidum'. De bladen van de facsimile zijn ontdaan van alle ongerechtigheden en een ongewilde retouchering van de punt is misschien daarvan het gevolg geweest.

SUMMARY

The sheet with the town views of Groningen, Brouwershaven and Gorinchem in the *Civitates Orbis Terrarum*

Of this sheet three states exist, two of which depict Groningen in reverse; and, of these two states, the cartouche of one indicates that Gorinchem is a Flemish town. Tabulating the data compiled by R.A. Skelton - in his introduction to the facsimile edition (Amsterdam, 1965) - provided us with a base for this study, whose objective was to determine the years in which the alterations took place. We were simultaneously able to establish that the same copperplate had been used for all prints of sheet I,21. Another result of the study was that some of Skelton's data need slight amendments.

NOG LEVERBAAR:

Enkele complete jaargangen en losse nummers van

Postbus 68
2400 AB Alphen aan den Rijn
Telefoon 0172 - 44 46 67
Telefax 0172 - 44 02 09

CAERT-THRESOOR

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE KARTOGRAFIE IN NEDERLAND

Thresoortjes

Inzendingen voor deze rubriek, waarin ruimte is voor korte en luchtige historisch-kartografische bijdragen, aan:
Caert-Thresoor, dhr. J.W.F. Voogt, Universiteit Utrecht, FGW-Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht,
 E-mail: j.voogt@geog.uu.nl

Diarium Europaei

Bij het bestuderen van stadsplattegronden van Nederlandse steden stuit men met enige regelmaat op houtsneden, waarop Nederlandse vestingsteden worden weergegeven die grote gelijkenis vertonen met de bekende plattegronden van Caspar Merian. Over de herkomst van deze kaartjes tastte ik lange tijd in het duister, tot de bibliothecaris van de universiteitsbibliotheek te Leuven mij attent maakte op een artikel van Sonja Schultheiss in Band 48 van *Archiv für Geschichte des Buchwesens*. Daaruit blijkt dat ze voorkomen in het 25ste en 26ste deel van het uit 45 delen bestaande werk met de algemene titel: *[Philemerus Irenicus Elisius:] Diarium Europaeum. Insertis actis electoriis. Oder kurtze Beschreibung denckwürdigster Sachen, so sich in Fried- und Kriegs-Geschäften in Europa, fürnehmlich aber in dem Heil. Röm. Reich, und demselben nabe angrenzenden Königreichen, Landen und Herrschaften; insonderheit aber bey dem zu Franckfurt fürgewesen Röm. königl. Wahl- und Krönungs-Tage vom Jahr 1657 biss ins Jahr [1681] begeben haben.*

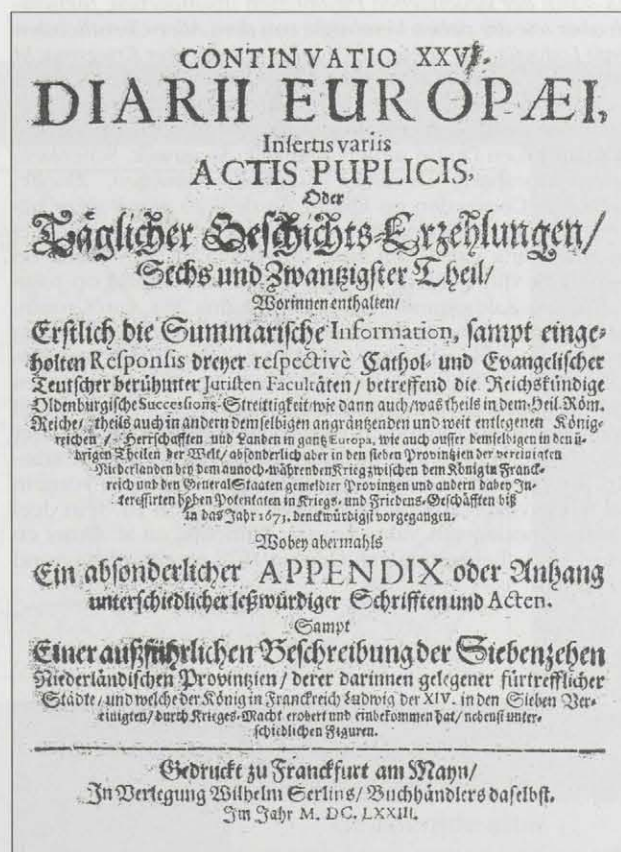
Het betreft een soort dagboek of dagelijkse geschiedver telling van zaken die zich in Europa afspeelden tussen de jaren 1657 en 1681. De nadruk valt op oorlogshandelingen en vredesbesprekingen. Zo neemt de zogenaamde 'Hollandse Oorlog' van 1672 tot 1678 bijna een kwart van alle pagina's in beslag. De meeste delen zijn verfraaid met versieringen in de opdrachten en indices en voorzien van onregelmatig ingebonden kopergravures van onder andere belegeringen, bijzondere natuurverschijnselen en portretten, soms met Latijnse, Engelse, Nederlandse, Franse en Spaanse vertalingen.

Ieder halfjaar kwam tijdens de Frankfurter handelsbeurzen een deel in kwartoformaat uit met een aantal bladzijden dat varieerde van 453 in deel 5 tot 2.008 in deel 16. De 45 delen bevatten in totaal ongeveer 25.000 pagina's en als we de aanhangsels meerekenen bijna 50.000. De eerste 29 delen verschenen tussen 1659 en 1674 en werden uitgegeven door boekhandelaar Wilhelm Serlin te Frankfurt am Main, al dan niet in samenwerking met Johann Wilhelm Ammon; de delen 30 tot 45 werden in de jaren 1675 tot 1683 gedrukt door de weduwe van Wilhelm Serlin.

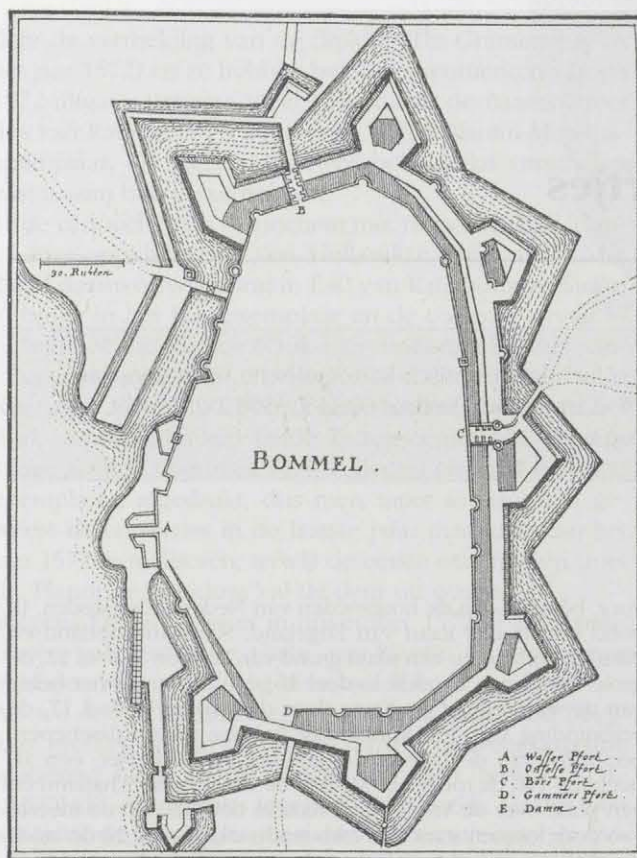
In Nederlandse bibliotheken komt dit werk helaas niet voor, maar in Duitsland zijn complete exemplaren van alle 45 delen te vinden in de universiteitsbibliotheken te Augsburg, Erlangen, Göttingen, Greifswald, Halle-Winterberg, Heidelberg, Leipzig, Marburg, Rostock en Tübingen, in de landesbibliotheken te Coburg, Halle-Winterberg en Hannover, in de staatsbibliotheken te Berlijn, Göttingen en München en in de Herzog-August-Bibliothek te Wolfenbüttel (twee exemplaren). Voor het schrijven van dit artikel heb ik het exemplaar te Marburg bestudeerd. De tekst van de eerste negentien delen is hoofdzakelijk geschreven door Martin Meyer, een historicus die tot omstreeks 1672 werkzaam was in Frankfurt en soms optrad onder het pseudoniem 'Philemerus Irenicus Elisius', maar ook onder de afkorting M.M.H.S., dat wil zeggen Martin Meyer uit Haynau in Silezië (het huidige Chopnów in Polen); de schrijvers van de latere delen zijn tot nu toe onbekend.

Topografische afbeeldingen komen in dit werk maar weinig

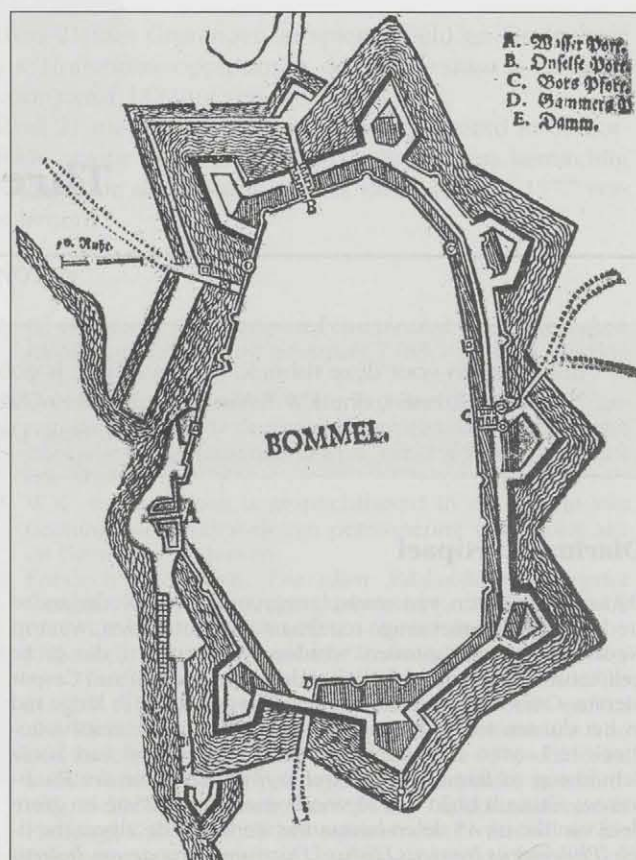
voor, behalve dan de houtsneden van Nederlandse steden. Ik vond slechts een kaart van Engeland, Schotland, Ierland en West-Nederland en een plattegrond van Londen in deel 12, de grote brand van Londen in deel 16, een kaart van het beleg van de stad Candia op Kreta door de Turken in deel 17, de verbranding van drie koninklijke Engelse admiraalsschepen, een kaart van de rivieren bij Londen en Rochester, een afbeelding van de tocht van Michiel de Ruyter naar Chatham en een plaat over de Vrede van Breda in deel 18. Op de meeste van deze kaarten staat de verklarende tekst in het Nederlands geschreven; er is dus stellig sprake geweest van haastwerk en ondoordacht kopieerwerk. In deel 19 is een apart voor het *Diarium* getekende kaart opgenomen met de titel *Guiana sive Amazonum regio* en met de verantwoordelijkheidsvermelding 'Francofurti J.P. Thelott scu. 1669'. In deel 25 zijn drie figuren te paard getekend, waaronder Willem III, met op de achtergrond de stad Nijmegen. Aan het eind van de appendix

1. Titelpagina van het 26ste deel van het *Diarium Europaeum*.

2. Vestingplattegrond van Zaltbommel uit 1654 door Caspar Merian

3. Vestingplattegrond van Zaltbommel uit 1673 in het Diarium Europaeum.

van deel 25 komt een artikel voor met de titel *Kurtze Beschreibung dess Nederlands, dessen Abtheilung ins gemein, und dann der siebenzeben Provintzien insonderheit, fürnehmlich aber wie die sieben Vereinigte von dem Aller-Christlichsten König Lodovico XIV dieses 1672 Jahrs mit starcker Kriegsmacht überzogen, und viel vornehme Plätze und Vestungen (deren Beschreibung mit angefüget wird) darinnen erobert und eingenommen worden*. Hierna volgen tien houtsneden van (Oost-) Nederlandse en Duitse steden, namelijk: Steenwijk, Schenkenschans, Doesburg, Deventer, Zutphen, Nijmegen, Zwolle, Rheinberg, Coevorden en Elburg. In deel 26 wordt deze beschrijving van de Nederlanden vanaf pagina 65 vervolgd met een afbeelding van Gorinchem op pagina 82, van Breda op pagina 128, van Geldern op pagina 164, van Utrecht op pagina 274, van Zaltbommel en Sluis op pagina 284, van Groningen op pagina 286, terwijl na pagina 336 afbeeldingen volgen van de verovering van Coevorden en veertien platen met zestien steden: Delfzijl (zonder titel), Sluis, Rees, Bredevoort en Wijk bij Duurstede, Blokzijl (zonder titel), Wezel, Woerden en Bourtange, 's-Hertogenbosch, Maastricht, Appingedam (zonder titel), Heukelum (zonder titel), Groenlo, Heusden en Emmerich. Tenslotte komen nog de volgende afbeeldingen voor: in deel 30 de vlucht van de Fransen uit Utrecht in 1673, in deel 35 plattegronden van Valenciennes, Kamerijk, en St. Omer en in deel 37 de belegering van Gent in 1678 en een plattegrond van Ieper.

Met uitzondering van de houtsneden van de 33 Nederlandse en Duitse steden uit de delen 25 en 26 zijn alle afbeeldingen kopergravures. Iets nieuws is er op de plattegronden niet te vinden, omdat ze alle gekopieerd zijn van de kopergravures uit het boek *Topographia Circuli Burgundici* dat in 1654 werd uitgegeven door Caspar Merian te Frankfurt am Main. Bijzonder moeilijk herkenbaar zijn de kaarten van Blokzijl, Appingedam, Delfzijl en Heukelum, omdat hierop niet alleen de titel maar ook andere namen ontbreken, terwijl ze bovendien met een andere oriëntatie ingebonden zijn dan in Merians werk.

Joost Augustein

LITERATUUR

Schultheiss, Sonia, Das 'Diarium Europaeum' (1659-1683) Verleger und Autoren, Aufbau und Inhalt. – In: *Archiv für Geschichte des Buchwesens*, Band 48: 315-346. – Herausgegeben von der Historischen Kommission des Börsenvereins des Deutschen Buchhandels e.V. Redaktion: Monica Estermann, Reinhard Wittman. Buchhändler-Vereinigung GmbH Frankfurt am Main, 1997.

@ la Carte

Deze rubriek vestigt de aandacht op bijzondere internetsites met betrekking tot de historische kartografie.
Tips: Elger Heere (e.heere@geog.uu.nl) of Martijn Storms (m.storms@geog.uu.nl). Via de website www.maphist.nl/ct/alacarte/index.html zijn alle hieronder vermelde links direct aanklikbaar.

Vind uw woonadres op www.dewoonomgeving.nl (1)

Het kadaster is in 1832 opgericht. In de daaraan voorgaande jaren zijn alle percelen in Nederland opgemeten en op kaarten ingetekend. Het probleem is dat de minuutplannen en de oorspronkelijk aanwijzende tafels (OAT's) tamelijk ontoegankelijk zijn in de archieven. Dit probleem is deels opgelost door de uitgave van kadastrale atlanten, waaraan Lida Ruitinga in *Caert-Thresoor* 2003-1 een artikel heeft gewijd. In opdracht van de DIVA is een website ontworpen, die als doel heeft de ontsluiting van de minuutplannen en OAT's (zie voor meer informatie het artikel van Jos Wieland in *CT* 2003-1). Dit resulteerde in de website van de woonomgeving, waar nu alle minuutplannen en ook de verzamelplannen online te raadplegen zijn. Op het moment van schrijven waren veel OAT's nog niet raadpleegbaar, te zijner tijd moeten ze allemaal te bevragen zijn. Het openingsscherm laat een kaart van Nederland zien. Op het betreffende gebied, waar men informatie over zoekt, kan geklikt worden. Men kan op drie niveaus inzoomen. Vanaf het gemeentelijke niveau verschijnen de gemeentegrenzen 1832, ofwel de kadastrale gemeenten, en de grenzen van de mi-

nuutplannen in beeld. Ook verschijnen er een aantal informatie-icoontjes. Als men hierop klikt verschijnt er een topografische kaart, met daarop 'VP' en 'MP'. In het eerste geval wordt het verzamelplan geopend in het scherm; in het tweede geval de minuutplan. Er kan geografisch worden gezocht naar een bepaald minuutplan, maar ook op postcode (wat sterk aan te bevelen is, als deze bekend is, omdat men dan sneller de gewenste minuutplan gevonden heeft), gemeente, toponiem (aardrijkskundige naam) en eventueel ook op landmeter. Verdere aardigheden aan deze site staan onder de '?'-button. Hier vindt men onder andere een begrippenlijst, een handleiding en historische achtergrondinformatie. Op het moment van schrijven werkten deze items nog niet, maar dit zal hopelijk spoedig veranderen.

Hier zijn alle basisfunctionaliteiten van de site beschreven. Diverse archieven en andere instellingen hebben projecten ontwikkeld waarin de minuutplannen en OAT's praktisch worden gebruikt. Hierover meer in de volgende @ la Carte.

• zoek | ? | nieuws | home | mail | winkel

Nederland zoals het was **De WoonOmgeving**

- Landelijk niveau
- Provinciaal niveau
- Gemeentelijk niveau
- Straatniveau

Zichtbare kaart

- Actuele kaart 2000
- Gemeentegrenzen 1832

Overzichts- en detailkaarten 1832 tonen

- Ja
- Nee

Onderwerpen tonen

- Ja
- Nee

Legenda

- Gemeentegrenzen 1832
- Bladgrenzen Minuutplannen
- MP Link naar Minuutplan
- VP Link naar Verzamelplan

Instructie

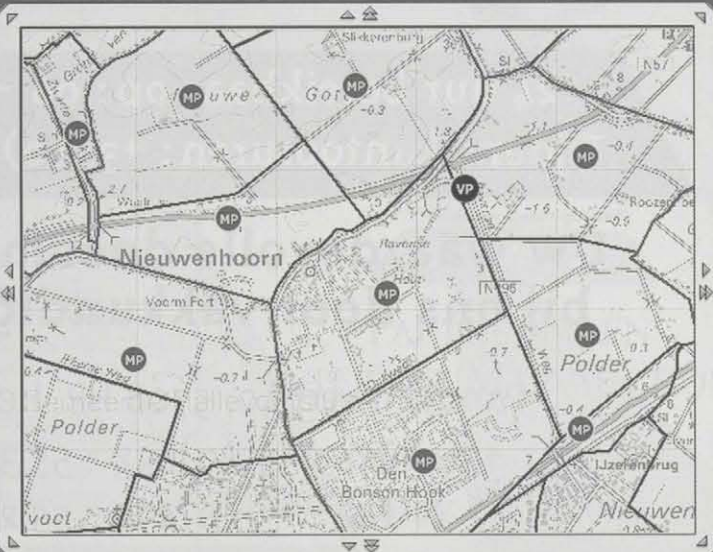
Postcode Gemeente Toponiem Landmeter

Gevonden toponiemen:

Nieuwenhoorn Toon locatie opnieuw

Instructie

Klik op een MP of VP symbool op de kaart om de bijbehorende Verzamel- of Minuutplankkaart te tonen

Genoemde site:

www.dewoonomgeving.nl

Restauratie-Atelier Helmond bv

Restauratie en conservering van papier, leer en perkament

- Boeken, in leer en perkament
- Charters en zegels
- Prenten en tekeningen
- Kaarten en affiches
- Massaconservering
- Inbinden van rapporten en tijdschriften

Ondersteuning bij calamiteiten

- Brand- en waterschade
- Schimmelbestrijding

24 uur bereikbaar op: 06 - 57 58 96 31
Tijdens kantooruren: +31 (0)492 - 55 39 90

**Uw waardevolle documenten gaan
bij ons door vakkundige handen.**

Panovenweg 40, 5708 HR Helmond (NL)

Tel. : +31 (0)492 - 55 39 90

Fax : +31 (0)492 - 55 24 42

E-mail: info@restauratie-atelierhelmond.nl
internet: www.restauratie-atelierhelmond.nl

Varia Cartographica

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. Lida Ruitinga, Bibliotheek Vrije Universiteit, Kaartenverzameling, De Boelelaan 1103, 1081 HV Amsterdam, fax (020) 444 5259, e-mail: A.H.Ruitinga@ubvu.vu.nl

Mercator's World gestopt, IMCoS Journal vergroot en MapForum gedrukt

Twee weken na het overlijden van Gary Turley, the editor van het Amerikaanse tijdschrift *Mercator's World*, op 11 februari 2003, deed een van de auteurs van een vaste rubriek in dat tijdschrift op de e-mail discussiegroep MapHist de mededeling dat hij te horen gekregen had dat het maart/april-nummer van *Mercator's World* het laatste zou zijn. Er volgde op MapHist een levendige discussie met vele speculaties, echter géén woord van de redactie of uitgever van *Mercator's World*. Op de gebruikelijke tijd verscheen het maart/april-nummer. In dit nummer stond geen enkele mededeling over het beëindigen van het tijdschrift. Integendeel, er zat nog gewoon een bon in waarmee je je kon abonneren. Ook op de website werd niets aangekondigd.

Na het verschijnen van dit nummer heeft niemand meer iets van het tijdschrift gehoord. Begin augustus bleek de website uit de lucht te zijn en in september kreeg de redactie van *Caert-Thresoor* het laatste nummer van CT onbestelbaar retour (de redactie heeft/had namelijk een ruilabonnement met MW). We kunnen er dus vanuit gaan dat er geen afleveringen van *Mercator's World* meer zullen verschijnen. Het tijdschrift startte ooit in 1996 met zes nummers per jaar. Het is onduidelijk of er nog boeken besteld kunnen worden via Mercator's World Bookshop.

Het 'gat' dat achtergelaten wordt in de Engelstalige historische kartografie door het verdwijnen van *Mercator's World* wordt echter opgevuld. De IMCoS kondigde in september aan dat met ingang van 2004 hun tijdschrift op groter formaat zal gaan verschijnen. Thans is het een tijdschrift op A5-formaat, vanaf het volgende jaar zal het in formaat verdubbelen. Het tijdschrift wordt gratis verstuurd aan alle leden van de International Map Collector's Society

(informatie: <<http://www.harvey27.demon.co.uk/imcos/>>).

Begin oktober zal het on line-tijdschrift *MapForum* (waarvan al sinds april 2002 geen nieuw nummer meer verschenen is) als een kwartaalblad in gedrukte vorm verschijnen, ook de webversie zal blijven bestaan. Verdere informatie is aangekondigd op <<http://www.mapforum.com>>.

In memoriam Hugo Leendert Philip Stibbe

Op 24 juni 2003 overleed Hugo Leendert Philip Stibbe in het Canadese Ottawa. Binnen de archief- en bibliotheekwereld was hij vooral bekend vanwege zijn bijdrage aan de ontwikkeling van internationale standaarden voor de beschrijving van kartografische documenten.

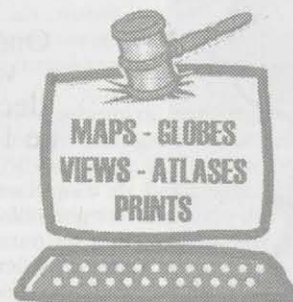
Stibbe werd geboren in Nederlands-Indië. Tussen 1954 en 1958 werkte hij voor de Koninklijke Marine. Daarna emigreerde hij naar Canada, alwaar hij in 1966 in de geografie afstudeerde. Tot 1973 functioneerde Stibbe als beheerder van de kaartenverzameling van de University of Alberta. Vervolgens werkte hij vijftien jaar als hoofd van de Document Control Section van de National Archives of Canada in Ottawa. De banden met Nederland verbrak hij niet: in 1976 promoveerde Stibbe bij prof. dr. Koeman. In de jaren negentig van de vorige eeuw hield hij zich vooral bezig met het standaardiseren van de beschrijfsregels voor kartografisch materiaal.

Met Stibbes overlijden verliest de historisch-kartografische wereld een graag gezien persoon, die uiterst actief is geweest in tal van nationale en internationale verenigingsverbanden.

IMCoS Helen Wallis Award 2003 voor Hans Kok

Hans Kok heeft onlangs de IMCoS Helen Wallis Award uitgereikt gekregen. Deze prestigieuze prijs, bestemd voor personen die zich uitzonderlijk verdienstelijk hebben gemaakt op het terrein van het wereldwijd verzamelen van kaarten, ontving hij uit handen van IMCoS-voorzitter Roger Baskes. Kok had de prijs vooral te danken aan zijn inzet voor het IMCoS-bulletin, het periodiek van de International Map Collector's Society. Daarnaast organiseerde hij het meest recente congres van de vereniging, dat in 2002 in Amsterdam plaatsvond. Voor zijn pensionering werkte Kok als gezagvoerder bij de KLM. De opgedane expertise met navigeren komt hem inmiddels goed van pas, nu hij nauw betrokken is bij één van de projecten van het Utrechtse onderzoeksprogramma Explokart. De redactie van *Caert-Thresoor* feliciteert Kok met de terecht gewonnen IMCoS Helen Wallis Award 2003.

Swaen.com

PAULUS SWAEN
INTERNET MAP-AUCTIONS

March 6-16, 2004

May 1-11, 2004

www.swaen.com

Email: paulus@swaen.com

Tel. Paris/France +33 1 4424 8580

Fax +33 1 3478 2159

Restauratieatelier Paul Peters B.V.

Op het terrein van de kartografie bieden wij een in brede kring erkende expertise ten dienste van de conservering en restauratie van

○ **GLOBES**
en verwante objecten,

○ **KAARTEN**
(ook zeer grote formaten tot ca. 350 x 350 cm),

○ **ATLASSEN** en **STEDEBOEKEN**

Object-specifieke, passief-conserverende restauratie van papier, incunabelen en oude drukken, grafiek, kerkelijke en overheidsdocumenten, charters en zegels, uit alle tijden.

Restauratieatelier Paul Peters B.V.
is lid van de VeRes, de VAR en de IADA
(International Association of
Book and Paper Conservators).

Ons dochterbedrijf **Iris Antique Globes**
verkoopt historisch belangrijke en
decoratieve globes uit het midden van
de 17e tot het midden van de 20e eeuw.

Op www.paulpeters.demon.nl maakt u
kennis met een keuze uit de steeds
wisselende voorraad.

Bezoekadres van beide bedrijven:
Dorpsstraat 31B, 7218 AB Almen.
Telefoon: 0575 43 94 44, fax: 0575 43 39 73.
www.paulpeters.demon.nl - www.irisglobes.nl

**WIJ ZIJN GEÏNTERESSEERD IN DE AANKOOP VAN (BESCHADIGDE, INCOMPLETE)
GLOBES EN VERWANTE OBJECTEN**

Besprekingen

Van Mercator tot computerkaart: Een geschiedenis van de cartografie / wetenschappelijk coördinatie en eindredactie Frans Depuydt en Modest Goossens; met bijdragen van Marc Antrop ... [et al.]. – Sint Niklaas: Stadsbestuur; Turnhout: Brepols, 2001. – 137 blz. – ISBN 9056220403.

'Reeds lang werd door de museummedewerkers en ook door de bezoekers de nood gevoeld aan bijkomende informatie over Mercator en de cartografie. Ook leraren aardrijkskunde, die we met hun leerlingen als onze trouwste bezoekers mogen beschouwen, zochten naar achterliggende gegevens om hun lessen en hun museumbezoek beter voor te bereiden en te begeleiden'. Aldus beginnen Tony Oost, conservator van het Mercatormuseum te Sint-Niklaas en Annemie Wauman, schepen van cultuur van de stad Sint-Niklaas hun woord vooraf in dit, oneerbiedig gezegd, zoveelste boek over Gerard Mercator.

Maar eigenlijk moeten we in Nederland jaloers zijn op onze Vlaamse zuiderburen. In Nederland worden met enige regelmaat prachtige tentoonstellingen gehouden, geheel of gedeeltelijk gewijd aan oude kaarten. In het Oost-Vlaamse Sint-Niklaas is er een volledig aan de (historische) kartografie gewijd museum: het Mercatormuseum. Dit museum en het actieve stadsbestuur van Sint-Niklaas was in het Mercatorjaar 1994 al een belangrijke initiator van historisch-kartografische publicaties en blijkt ook zonder zo'n aanleiding fraaie publicaties te willen en kunnen maken.

Deze laatste publicatie is vooral bedoeld voor aardrijkskundelaren en hun leerlingen en andere bezoekers van het museum. De redactie werd gevoerd door Frans Depuydt, emeritus-hoogleraar kartografie aan de Leuvense universiteit, en Modest Goossens van dezelfde universiteit. Zij maakten een bundel met verschillende bijdragen, verdeeld over drie hoofdstukken: I. Historisch overzicht, II. Recente cartografische ontwikkelingen en toepassingen en III. Het Mercatormuseum te Sint-Niklaas.

Het Historisch Overzicht bevat vijf hoofdstukken, beginnend met een overzicht van het wereldbeeld sedert de oudheid tot de 16de eeuw, daarop volgen hoofdstukken over Mercator en over zijn tijdgenoten. De laatste drie hoofdstukken behandelen kaartprojecties, plaatsbepaling en de geschiedenis van de kartering van België van de 17de eeuw tot en met de onafhankelijkheid.

Ook het tweede gedeelte is interessant, in vier hoofdstukken worden achtereenvolgens de topografische kaarten van België vanaf 1831, remote sensing, geografische informatiesystemen (GIS) en thematische kaarten behandeld en het gedeelte eindigt met een epiloog over mentale kaarten.

Het derde gedeelte tenslotte begint met een geschiedkundig overzicht van de museumcollectie en bevat een catalogus van de tentoongestelde objecten in het Mercatormuseum.

De teksten zijn helder en duidelijk geschreven en het boek is rijk geïllustreerd, wat voor de beoogde doelgroep natuurlijk een vereiste is. Een minpuntje is dat er in geheel geen bronnen gegeven worden. Wetenschappelijke annotatie is natuurlijk volstrekt onnodig voor een dergelijk boek, maar een lijst

je met literatuur zou toch ook voor een geïnteresseerde leerling van een middelbare school een grote hulp zijn.

Ook de geïnteresseerde in Nederland zal in dit boek veel van zijn gading kunnen vinden, maar voor gebruik door Nederlandse scholieren ontbreken hoofdstukken over de kartografie in Amsterdam in de 17de eeuw en de geschiedenis van de (Noord-)Nederlandse kartografie.

Laten we hopen dat er ooit in Nederland ook zo'n museum komt: een Blaeu-museum in Alkmaar bijvoorbeeld? En dat dan ook zo'n boek uitgaat.

Peter van der Krogt

Breda in kaart / samenst. Pierre van der Pol m.m.v. Jeroen Grosfeld; bijdr. van Cees Eimermann, Henk van der Heijden, Wim Klinkert en Gerard Otten. – Breda: Breda's museum, 2002. – 112 blz. : ill. in kleur – ISBN 90 806108 2 8. – prijs € 25,-. – Uitgave ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling.

Dit fraaie boek verscheen vorig jaar ter gelegenheid van de tentoonstelling *Breda in kaart*, die zowel in Breda's Museum als in de plaatselijke Grote Kerk gehouden werd. Veel lezers van *Caert-Thresoor* zullen met name die laatste expositie hebben gezien. Gecombineerd met een bezoek aan de European Map Fair in november 2002 kon men hier immers eenvoudigweg niet omheen. Op beide tentoonstellingen was een groot aantal kaarten – zowel gedrukt als manuscript – van Breda en omgeving te bezichtigen. De nadruk lag daarbij op belegeringskaarten van Breda uit de Tachtigjarige Oorlog.

Het in twee delen opgebouwde boek *Breda in kaart* gaat dieper in op de historisch-kartografische en historiografische aspecten van de 750 jaar oude stad aan de Mark. Vier deskundige auteurs beschrijven in het eerste, inleidende deel de ruimtelijke ontwikkeling van Breda en de neerslag daarvan in kaarten, prospecten en prenten. Het stuk van Wim Klinkert beschouwt vooral de opkomst en ondergang van de vestingwerken. Henk van der Heijden gaat in op het kaartbeeld én op de stadsaanzichten van Breda door de eeuwen heen. Vervolgens behandelt Cees Eimermann de belegeringskaarten en historieprenten ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog, waarop Breda zo vaak prominent naar voren komt. Gerard Otten, tenslotte, beschrijft de ruimtelijke ontwikkeling van Breda na circa 1850, toen de stad zich van zijn vestingwerken ging ontdoen. De inleidende thematische verhalen zijn gedegen en prachtig geïllustreerd.

Het tweede deel van het boek bevat een 120-tal kaarten, stadsplattegronden, prospecten en prenten van Breda en omgeving. Deze catalogus biedt dus meer dan alleen kaarten, zoals de inhoudsopgave suggereert. Alle afbeeldingen – afkomstig uit het bezit van uiteenlopende bibliotheken, instellingen en particulieren – zijn keurig beschreven en voorzien van verhelderende toelichtingen. De kaarten en prenten zelf zijn in kleur en zonder uitzondering scherp gereproduceerd. Dankzij de behoorlijke afmetingen van het boek, 32,5 x 24,5 cm, komen de afbeeldingen zeer goed tot hun recht. De catalogus is grotendeels chronologisch opgezet, waarbij de samenstellers

een aantrekkelijke mix van kaarten, prospecten en prenten hebben bereikt. Met behulp van het boek verkrijgt men een nauwgezet beeld van de diverse ontwikkelingsstadia van Breda.

Het gehele boek is goed geredigeerd en heeft een mooie, verzorgde vormgeving. Jammer alleen van de dissonerende advertenties van sponsors achterin het boek, maar mede daardoor is het boek natuurlijk wel betaalbaar.

Tot slot een paar kleine puntjes van kritiek. De beschrijving van de ruimtelijke ontwikkeling in het eerste deel stopt bij de Tweede Wereldoorlog. Het catalogusdeel gaat zelfs niet verder dan circa 1900. Persoonlijk had ik het aardig gevonden als de grens bij het heden was gelegd. De na-oorlogse stadsuitbreidingen hebben immers eveneens voor ingrijpende wijzigingen van het kaart- en stadsbeeld gezorgd. Nergens in het boek wordt de gehanteerde caesuur echter beargumenteerd. Dat had gekund in een voorwoord, maar dat ontbreekt helaas. Wat ook ontbreekt, is een personen- en zakenregister, doch dit mag bij een dergelijke tentoonstellingsuitgave niet al te zwaar aangerekend worden.

Al met al is *Breda in kaart* een fantastisch lees- en kijkboek. Moge het als voorbeeld dienen voor toekomstige publicaties van deze aard.

Marco van Egmond

Kaarten van Amsterdam, 1866/2000 / Marc Hameleers ; *tekstbijdragen*: Vincent van Rossum ... et al. ; *red.*: Lida Ruitinga ... et al. ; *eindred.*: Marja Jager ... et al. ; *fotogr.*: Doriann Kransberg ... et al. - Bussum : THOTH ; Amsterdam : Gemeentearchief Amsterdam, 2002. - 351 blz. : ill. ; 35 cm. - (Publicaties van de Gemeentelijke Archiefdienst van Amsterdam ; nr. 27). - Uitg. bij de tentoonstelling 'Kaarten van Amsterdam 1866-2000' in het Gemeentearchief Amsterdam, van 4 oktober t/m 1 december 2002. - Met lit. opg., reg. - ISBN 90 6868 317 9 (geb.). - prijs € 59,50.

Op 3 oktober 2002 konden we het heuglijke moment beleven dat na 68 jaar een nieuw overzicht van kaarten van Amsterdam, de 'nieuwe d'Ailly' ten doop gehouden werd. In een bomvolle zaal in het Amsterdamse Gemeentearchief werden tegelijkertijd het boek *Kaarten van Amsterdam 1866-2000* aangeboden en de gelijknamige tentoonstelling geopend.

De stad Amsterdam was er hard aan toe om eindelijk weer eens te kunnen beschikken over een geactualiseerd en waar nodig gecorrigeerd overzicht van de grote hoeveelheid plattegronden, die tot op heden van de stad verscheen. De samenstelling van het werk was bij kaarthistoricus Marc Hameleers en zijn ervaren medewerker Erik Schmitz in goede handen. Bovendien konden zij zich verzekerd weten van een deskundige redactie.

Wanneer we een poging doen het nieuwe boek met het oude te vergelijken dan blijken de tijden onmiskenbaar veranderd. De sobere, veelgebruikte *Catalogus van Amsterdamsche plattegronden* door A.E. d'Ailly, een prachtige mijlpaal in de beschrijving van de gedrukte kaarten van Amsterdam, steekt nu wat povertjes af bij de allure die de 'Hameleers' uitstraalt. Een royaal formaat, uitstekend verzorgd drukwerk, goed papier, een professionele vormgeving, een rijkdom aan illustraties in kleur, een strak 'format' voor de formele beschrijvingen van de kaarten, het is allemaal even wennen voor ons, oude d'Ailly-gebruikers. Maar dat wennen kost niet veel moeite. In dit boek ga je voor je plezier lezen en kijken, terwijl het raadplegen van de oude d'Ailly een wat moeizamer bezigheid kon zijn.

Zoals uit de titel blijkt hebben we niet te maken met alle plattegronden van Amsterdam. Paradoxaal genoeg hadden we van de meest recente plattegronden van de stad het gebrek-

kigste overzicht. d'Ailly eindigde zijn overzicht namelijk in het begin van de jaren 1930. Door nu aan te vangen met de kaart van het als waterscheiding tussen oud en nieuw te beschouwen Uitbreidingsplan van Van Niftrik uit 1866, kon een even werkbaar als verdedigbare tweedeling aangebracht worden in oude en moderne(re) plattegronden.

Aan het hoofddeel van het boek gaaf een introductie op de materie vooraf. Vincent van Rossum laat de lezer kennismaken met de Amsterdamse kaart als informatiebron: 'Kaarten lezen'. Vervolgens gaat Marc Hameleers in op de geschiedenis van het maken van kaarten van de hoofdstad. De Dienst der Publieke Werken en de diverse rechtsopvolgers passerden de revue, evenals een aantal in het oog springende commerciële uitgeverij van Amsterdamse plattegronden. Onderscheid wordt gemaakt tussen zelfstandige, topografisch getinte overzichtskaarten van de stad (die het primaire onderwerp van dit boek vormen) en meer thematische kaarten, die in de loop der tijd een steeds belangrijker rol zijn gaan spelen. En als 'technische' opstap naar het hoofddeel geeft Hameleers een idee van de traditie, problemen en keuzen bij het vervaardigen van een bibliografie en de samenstellende bouwstenen daarvan. Daarbij wordt het waardevolle werk van belangrijke wegbereiders, met name A. Lutsenburg Maas en Wouter Hofman gememoreerd. Maar vooral d'Ailly's werk staat in dit hoofdstuk centraal en wordt als maatstaf genomen ter afbakening van in het huidige boek gemaakte keuzen. Opmerkelijk is dat bijvoorbeeld kaartjes uit de bekende 'Baedekers' en dergelijke niet opgenomen zijn. Vaak zijn juist dit soort 'onzelfstandige' kaartjes wanneer ze los aangetroffen worden zo moeilijk thuis te brengen. Het is hier niet de plaats om daarover uit te wijden. Wel kan vastgesteld worden dat, zoals de auteur zelf benadrukt, volledigheid een utopie is en een pragmatische werkwijze onvermijdelijk was.

Het hoofddeel begint met het woord 'Catalogus' in koeienletters. Elke bibliograaf schrijft dan even, want een (collectiegerelateerde) catalogus is nu eenmaal iets anders dan een bibliografie, die onmiskenbaar beoogd wordt. Het zal wel door de traditie ingegeven zijn om toch maar te kiezen voor de aanduiding 'Catalogus'. Wel vaker blijkt dat er in dit opzicht op twee gedachten wordt gehinkt. In een kartobibliografie met paracollectionaire geldigheid worden normaal gesproken geen handschriftkaarten opgenomen. De aftrap wordt echter al genomen met de handschriftkaart van het plan Van Niftrik. Bij nummer 7:3 vinden we de gedrukte afgeleide ervan. Bij nummer twee, de 'Cholera-kaart van Amsterdam', is het andersom: van de gedrukte kaart is een beschrijving opgenomen. Van het prototype, de handschriftkaart die in de UBA-collectie zit, wordt geen gewag gemaakt. Dat is jammer, want hierop staat wel de auteur 'J. Teixeira de Mattos fec' vermeld. Met de 'Cholera-kaart' wordt ook meteen een echte thematische kaart binnengehaald, een categorie die selectief aan de overzichtskaarten is toegevoegd. Het zijn baanbrekende kaarten die nadrukkelijk de overgang naar een nieuw tijdperk markeren.

We kunnen ervan uitgaan dat het boek zowel een catalogus van de collectie van het Gemeentearchief als een algemene kartobibliografie van de plattegronden van Amsterdam bedoelt te zijn, waarbij uitzonderingen de regel bevestigen. Overigens draagt d'Ailly's werk dezelfde hybride kenmerken. Iedere in chronologische volgorde gepresenteerde catalogustitel representeert een unieke kaart of een afdruk van een (soms meermaals gewijzigd) drukmedium, zoals een litho- of offsetbeeld. Verschillende gewijzigde drukken of toevallige varianten komen achtereenvolgens aan de orde, onder de vlag van de titelbeschrijving van de eerste verschijningsvorm. Dit is een inmiddels vertrouwde werkwijze geworden bij dit soort kartobibliografisch werk. Wees er wel op bedacht dat bij deze methode een kaart, die we onder een bepaalde titel kennen, geheel verstopt kan zitten achter een andersluidende titel (zoals de eerdergenoemde gedrukte kaart van het uitbreidingsplan Van Niftrik, die onder de kop 7 'Spoorwegplan' schuilgaat) en mogelijk een vroeger jaartal.

We zien een caleidoscopische reeks kaarten aan ons oog voorbij trekken, in formele beschrijving, woord en beeld. De toelichtende teksten leggen een wetenswaardig stukje kaart- en stadsgeschiedenis bloot. Prachtige, royale kaarten zoals die van Van der Stok uit 1875 en de diverse schaalreeksen van Publieke Werken dwingen respect af. Maar ook de commer-

ciële uitgevers mogen er wezen. Wie de bekende kaartjes van A. Braakensiek verzamelt, kan zijn hart ophalen. En wat te denken van al die andere mooie reeksen die het soms jarenlang, met wijzigingen in jaartal en bijwerking van inhoud, volhielden? Thematiek zien we verder in historische kaarten, tramkaarten en onderwerpen als sociale woningbouw. Een kaart 'Luchtbescherming te Amsterdam' uit 1940 vormt een ander verrassend thematisch uitstapje, evenals de bekende 'Arcamkaart', die ons een min of meer afsluitend kijkje gunt op de ruimtelijke plannemakerij in de Amsterdamse regio tot 2015.

De acht bijlagen geven specificaties van de afzonderlijke bladen der meerbladige kaartseries, die van de hoofdstad verschenen. Dit stukje monnikenwerk biedt ongetwijfeld een uitstekend instrument voor kaartbeheerders en onderzoekers. Naast de gebruikelijke literatuuropgave en een alfabetisch index op naam treffen we achterin ook een concordantietabel op het werk van d'Ailly aan. Heel handig, want in verzamelingen en in de handel was het d'Ailly-nummer tot op heden een consequent gebruikte referentie. Helaas zijn sommige nummers niet meer teruggevonden of te identificeren geweest. Overigens is nummer 510 inmiddels opgedoken. d'Ailly's beschrijving van deze belangwekkende manuscript-atlas van Amsterdam uit de collectie Van Eck week zo af van de werkelijkheid (onder meer 63 kaarten in plaats van 501 [!] en afwijkende afmetingen) dat hij kennelijk niet in de UBA-collectie als zodanig herkend werd.

Hoewel in de inleiding aangegeven wordt welke bronnen gebruikt zijn bij het vaststellen van het jaar van de kaartinhoud, vind ik het jammer dat een chronologisch lijstje van geselecteerde belangrijke topografische veranderingen in de stad (zoals bij d'Ailly) ontbreekt. Niet iedereen beschikt over de genoemde bronnen. Bekendheid met veranderende topografische kenmerken maakt een globale datering wat gemakkelijker, vooral wanneer men kaarten probeert te dateren die om bepaalde redenen niet in dit boek opgenomen zijn.

Vastgesteld moet worden dat er ook regelmatig hinderlijke slippertjes in *Kaarten van Amsterdam* voorkomen. De gedrukte kaart van het plan Kalff (nummer 22) kan natuurlijk nooit de schaal 1:75.000 hebben, een beetje Watergraafsmeerder zal zich in zijn eer aangetast voelen bij het lezen van het onderschrift 'omgeving Linnaeusparkweg en Gallileiplantsoen' bij een detail met het Olympisch Stadion en er zijn nogal wat interessante drukken of varianten over het hoofd gezien, die we bijvoorbeeld aan de hand van uit de UBA-collectie gelichte kaarten konden onderscheiden (voor verraderlijke verschillen wordt bij gebrek aan vergelijkingsmateriaal door catalogusrecords en -fiches meestal niet gewaarschuwd). Maar dit zijn slechts speldenprikken, rimpelingen in een zee van onschatbare nieuwe en hernieuwde informatie over bijna anderhalve eeuw kartografie van Amsterdam. Alles bij elkaar een onbetwistbare must voor op Amsterdam gefocuste historici, geografen, kartografen, stedenbouwkundigen, plannemakers, bibliothecarissen, kaartbeheerders enzovoort.

Gefeliciteerd met deze prachtige publicatie Marc, maar nu weer aan het werk ...! Na het verschijnen van dit 'tweede deel' kijken we immers reikhalzend uit naar het 'eerste deel', dat naar we mogen aannemen de rij opent met de fameuze houtsnede van Cornelis Anthonisz. uit 1544 en eindigt vóór de sprong over de singelgracht.

Jan Werner

(Met hartelijke dank aan Hannie de Graaff, die sinds het verschijnen van dit boek onder meer vrijwillig bezig is met het systematisch controleren en bijwerken van de honderden 'Amsterdam-titels' in de UB Amsterdam en daarmee ook eventuele discrepanties tussen beide kon vaststellen, gegevens die in geval van belangrijke afwijkingen of aanvullingen weer doorgespeeld zijn aan de auteur).

Nederland in de maak: Landschap tussen verleden en toekomst / Florike Egmond. – Zwolle : Waanders Uitgevers in samenwerking met het Nationaal Archief, 2002. – 240 blz. ; ca. 300 illustraties. – ISBN 90 400 8740 7. – prijs € 22,50.

Landschap wordt vaak geassocieerd met platteland, natuur en ongegreeptheid. Dat Nederland bij uitstek het land is van het gemaakte landschap, daar zullen echter maar weinig mensen bij stilstaan. Het Nationaal Archief, voorheen het Algemeen Rijksarchief, heeft vorig jaar zijn 200-jarig bestaan geheel in het teken gezet van het landschap. Met de publicatie *Nederland in de maak* heeft het grootste archief van Nederland

het landschap tussen verleden en toekomst gepresenteerd aan een groot publiek. Meer dan 300 prachtige, nostalgische afbeeldingen van kaarten en foto's, gegroepeerd in drie hoofdstukken, laten zien hoe Nederland werd zoals het is. Interviews met drie toonaangevende Nederlandse landschapsarchitecten geven dit beeld van het verleden een extra dimensie. Hun visies over de toekomst van het Nederlandse landschap maken duidelijk dat het echt de hoogste tijd is om onze illusies op te geven over het landschap als idylle.

Nederland in de maak is een boek over typisch Nederlandse aangelegenheden. Zoals de strijd tegen het water. Overstromingen van de grote rivieren, de Watersnoodramp van 1953 en de Deltawerken, als antwoord daarop, zijn treffend in beeld gebracht met sfeervolle zwart-wit foto's. Ingekleurde hydrografische en waterstaatkundige kaarten, waarop dijkdoorbraken schematisch worden weergegeven, maken het verhaal compleet.

In het tweede hoofdstuk komt de ontsluiting van Nederland door middel van bruggen, sluizen, autowegen, spoorwegen en waterwegen aan de orde. De mobiliteit neemt aan het eind van de 19de eeuw zienderogen toe. De postkoets legt het loodje in de concurrentiestrijd met de trein en het vermoedelijk eerste auto-ongeluk in Nederland met dodelijke afloop vindt plaats in september 1901.

Het 'nieuwe land' wordt in het laatste hoofdstuk behandeld: ontgonnen woeste gronden, afgegraven venen, droogmakerijen, stadsontwikkelingen en moderne Vinex-locaties. Wat in dit hoofdstuk vooral opvalt, is de verrassende manier van ordenen van het illustratiemateriaal. De thematische 'Kaart van het woningtekort in Nederland op 31 mei 1947' staat bijvoorbeeld tussen foto's van nieuwbouwflats in Osdorp en van de Bijlmer in aanbouw, terwijl de 'Kaart der woeste gronden in Nederland' geflankeerd wordt door idyllische plaatjes van het platteland en een demonstratie tegen de aanleg van een snelweg door het landgoed Amelisweerd in 1978.

Grootschalig ingrijpen in het Nederlandse landschap heeft vooral in de 20ste eeuw plaatsgevonden. De ingrepen op het terrein van inrichting, landbouw, natuur, wonen en werken zijn vooral het werk van politici, die in beleidsnota's vastleggen hoe de openbare ruimte in Nederland zal worden geordend. Het Nederlandse landschap is nu eenmaal de neerslag van complexe democratische processen.

Over de omgang met cultuurhistorische waarden als het gaat om historisch gevormde landschappen kan zeer verschillend worden gedacht, zo blijkt uit de interviews met de landschapsarchitecten Dirk Sijmons, Eric Luiten en Joost Schrijnen. Volgens Sijmons, voormalig rijksplanoloog en oud-hoofd van de afdeling Landschapsarchitectuur van Staatsbosbeheer, kun je het landschap musealiseren. Het wordt dan onaantastbaar verklaard en er mag niets meer. Je kunt het landschap ook vermarkten, dat wil zeggen het historisch landschap op de markt van vermaak, belevenis en vrije tijd te gelde maken. Of regionaliseren, dat wil zeggen dat je een bedrijvenpark niet weert uit een historisch landschap, maar dat je ervoor zorgt dat zo'n park er in een veenweidegebied anders uitziet als in

een droogmakerij. De vierde aanpak is moderniseren, alleen die dingen worden behouden die de modernisering niet in de weg staan. Sijmons is geen voorstander van de museale aanpak. Met historische landschappen zou het net zo moeten gaan als bij oude gebouwen waar nieuwe functies voor zijn gevonden waardoor ze voor de toekomst bewaard konden blijven.

Dat de notie 'historische landschappen' ook verraderlijk kan zijn, bleek uit een kaarthistorisch onderzoek dat uitgevoerd werd in het kader van het Natuurbeleidsplan (1985). Sijmons vertelt dat door topografische kaarten vanaf 1850 tot 1980 naast elkaar te leggen, men kon nagaan welke landschappen er onveranderd waren gebleven. Hoewel de meeste mensen menen dat Drenthe de laatste 2.000 jaar niet veranderd is, wazen de onderzoeksresultaten het tegendeel uit. Drenthe bleek de meest veranderde provincie van Nederland. Door ruilverkavelingen ging deze provincie geheel op de schop. Maar doordat de betrokken landschapsinrichter in de provincie eigenlijk een aanhanger was van de historiserende (museale) opvatting moest na de verkaveling alles weer zoveel mogelijk lijken op het oude esdorpenlandschap van weleer.

Een voorbeeld van een interessant landschapsontwikkelingsproject, waarin historische waarden hand in hand gaan met vernieuwing als antwoord op de problematiek van de moderne samenleving is het project *De Nieuwe Hollandse Waterlinie*, geïnitieerd door het Paarse kabinet Kok. Het Waterlinie-concept is volgens Eric Luiten door z'n duidelijke historische vorm veel geschikter om de randstad te begrenzen dan het Groene Hart-concept, dat al jaren niet meer bestand lijkt tegen de verstedelijkingsdruk.

In de Vijfde Nota is voor de ontwikkeling van West-Nederland tot grote opluchting van Luiten het begrip Deltametropool geïntroduceerd. De ambitie die in het begrip verscholen ligt om van een cluster van steden een metropolitaan systeem te maken, spreekt hem aan.

Een onheilspellende boodschap of een bevrijdende klarenstoot? Het ligt er maar aan hoe je ertegen aankijkt. We zullen er aan moeten wennen dat het landschap 'democratiseert', een, in dit verband verwarrend begrip. Het kan, vrees ik, gebruikt worden als een eufemisme voor de tegenwoordig als een zwaard van Damocles boven de polder zwevende privatisering. De 'stad' met zijn kapitaalkrachtige burgers zal met steeds minder scrupules steeds meer buitengebieden opeisen om aan de woon- en recreatieve behoeften te kunnen voldoen. Terwijl de boerenstand alsmaar verder zal slinken. Het Nederland, zoals het historisch gegroeid is en dat we gelukkig nog steeds - zij het hier en daar met enige moeite - kunnen herkennen, en dat de 'meeste mensen' gelukkig nog gewoon mooi vinden, zal onherroepelijk wegzinken in het moeras van parken voor industrie, tweede huizen en andere 'vernieuwende' activiteiten, die steeds meer hun weg weten te vinden in door de democratie beschermde bestemmingsplannen.

Hopelijk zal door de publicatie van dit boek, waarin de schoonheid van het historisch gegroeide landschap geconfronteerd wordt met de verschillende opties voor de toekomst, het besef doordringen dat deze problematiek voor ons allemaal, voor alle Nederlanders, van belang is. Het onderwerp is te belangrijk om uitsluitend aan beleidsmakers over te laten.

Ellen Kempers

ANTIQUARISCHE BOEKEN- PRENTENHANDEL

INKOOP VERKOOP S.C. LEMMERS

von Bönninghausenlaan 16
2161 ET Lisse
Telefoon 0252-415332
Giro 1344413

Zeer grote topografische collectie prenten van Nederland van 1500 tot 1900:

- Stads- en dorpsgezichten.
- Landkaarten.
- Beroepenprenten.
- Gemeentekaartjes.
- (van J. Kuiper, ± 1865).

Boeken van 1500 tot 1900:

- Topografie Nederland.
- Lokale beschrijvingen.
- Vogelboeken.
- Bloemenboeken.
- Beroepenboeken.
- Bijbels.
- Atlassen.

In verband met variabele openingstijden is een
telefonische afspraak aan te bevelen.

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht, FGW-Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, fax (015) 212 6063, e-mail: peter@vanderkrogt.net

BINDING, P.

Imagined Corners : Exploring the World's First Atlas / Paul Binding. – London : Review, 2003. – 314 blz. – ISBN 0 7472 3040 4. – Ortelius' *Theatrum Orbis Terrarum*.

GUNTERMAN, B.

Historische atlas van Nijmegen : 2000 jaar ruimtelijke ontwikkeling in kaart gebracht / Billy Gunterman. – Amsterdam : SUN, 2003. – 80 blz. – ISBN 90 5875 122 8. – Prijs € 27,50.

HAMELEERS, M.

Kaarten in het werk van de grote Amsterdamse stadshistorici / Marc Hameleers. – In: *Caert-Thresoor* 22 (2003) 3: 77-86.

HARRIS, N.

De wereld in kaart gebracht : Kaarten en hun geschiedenis / Nathaniel Harris. – Utrecht : Veltman Uitgevers, 2003. – 304 blz. – ISBN 90 5920 084 5. – Vertaling van: *Mapping the World : Maps and Their History*.

HEUVEL, C. van den

Open kaart : Getuigenissen van het conservatorschap van de Collectie Bodel Nijenhuis van Dirk de Vries / Charles van den Heuvel. – In: *Caert-Thresoor* 22 (2003) 3: 65-70.

KADASTRALE ATLAS (OVERIJSSSEL)

- *Hellendoorn* / [red.: H. Bordewijk ... et al.]. – Zwolle : Stichting Kadastrale Atlas Overijssel 1832, 1998. – (Kadastrale atlas Overijssel 1832 ; 6). – ISBN 90 75097 07 7.

- *Holten* / [red.: H. Bordewijk ... et al.]. – Zwolle : Stichting Kadastrale Atlas Overijssel 1832, 1999. – (Kadastrale atlas Overijssel 1832 ; 7). – (foutief) ISBN 90 75097 08 0.

- *Rijssen, Wierden* / [red.: A.M.C. Everse-Crinice Le Roy ... et al.]. – Zwolle : Stichting Kadastrale Atlas overijssel 1832, 2000. – (Kadastrale atlas Overijssel 1832 ; 8). – ISBN 90 75097 08 5.

- *Avereest, Gramsbergen* / [red.: A.M.C. Everse-Crinice-Le Roy ... et al.]. – Zwolle : Stichting Kadastrale Atlas Overijssel 1832, 2002. – (Kadastrale atlas Overijssel 1832 ; 9). – ISBN 90 75097 11 5.

KADASTRALE ATLAS (UTRECHT)

Nieuwegein in 1832 : grondgebruik en eigendom / Werkgroep kadastrale atlas provincie Utrecht, Werkgroep kadastrale atlas Nieuwegein ; [bijdragen van D.T. Koen, A. Pietersma]. – [Utrecht] : Werkgroep kadastrale atlas provincie Utrecht ; [etc.], 2003. – (Kadastrale atlas provincie Utrecht ; 09). – ISBN 90 75602 09 X.

KADASTRALE ATLAS (ZUID-HOLLAND)

Gouda / samengest. door N.D.B. Habermehl, R. Wybrands. – Alphen aan den Rijn : Stichting Kadastrale Atlas Zuid-Holland [etc.], 2002. – (Kadastrale atlas Zuid-Holland 1832 ; 16) (Bijdragen / Historische Vereniging Die Goude ; verz. 29). – ISBN 90 72757 15 7.

KILDUSHEVSKAJA, L., & L. CHEVALIER (red.)

De Nederlandse cartografie van de gouden eeuw : Geschiedenis, wetenschap, kunst, geografie : Conferentie 23 september 2003, Sint-Petersburg / red. L. Kildushevskaja & L. Chevalier. – Sint-Petersburg : De Russische Nationale Bibliotheek ; Het Nederlands Instituut in Sint-Petersburg, 2003. – 113 blz. – Alle teksten in het Nederlands en Russisch. De volgende bijdragen staan in deze bundel:

- Een verzameling Nederlandse kaarten en atlanten uit de 16de en 17de eeuw in de collectie van de Russische Nationale Bibliotheek / L. Kildushevskaja (blz. 9-16).

- Cornelis Claesz : Pionier en stimulator van de Nederlandse cartografie aan het begin van de Gouden Eeuw / G. Schilder (blz. 17-30).

- Afbeeldingen van steden in de West-Europese cartografie van de 15de-17de eeuw / E. Rabzhaeva en E. Kovaleva (blz. 31-41).

- De bijdrage van Nederlanders aan de cartografie van Rusland rond de 17de eeuw / I. Wladimiroff (blz. 42-50).

- Gerard van Schagen : Een kleine Amsterdamse kaartuitgever in de nadagen van de Gouden Eeuw / Jan W.H. Werner (blz. 51-61).

- De invloed van de Nederlandse cartografische school op de Russische cartografie eind 17de-18de eeuw / T. Petrova (blz. 62-73).

- Het Russische deel van de Atlas Blaeu-Van der Hem / Erlend de Groot (blz. 74-78).

- De geografische kaart als motief in de Hollandse schilderkunst van de Gouden Eeuw / A. Kamchatova (blz. 79-84).

- Stedenbouw, Vestingbouw, Kaartbouw, Atlasbouw : De vervaardiging en het gebruik van stadsplattegronden en vestingplannen in manuscript, in druk en digitaal / C. van den Heuvel (blz. 85-99).

- Het behoud van papieren documenten, die aangetast worden door koperhoudende pigmenten: mogelijke oplossingen / S. Dobrusina (blz. 100-104).

- St. Petersburg en omgeving in kaart en prent : Het aandeel van Nederlandse cartografen in dienst van Peter I / E. Okhuizen (blz. 105-113).

KOEN, D.T., en J. RENES

Wegwijzer : Gids voor historisch onderzoek naar verkeer en vervoer in de provincie Utrecht / D.T. Koen en J. Renes. – Utrecht : Het Utrechts Archief i.s.m. Stichting Stichtse Geschiedenis, 2003. – 64 blz. + Nieuwe Kaart van den Lande van Utrecht [...] / Bernard de Roy. Reproductie van de 2de druk, 1743. – (Trajecten door Utrecht; 7). – ISBN 90 76366 12 8.

KONING, L. de

Tbifs en de gebeime VOC-kaart / Lizette de Koning. – Amsterdam : Koninklijk Instituut voor de Tropen; Den Haag : Nationaal Archief, 2003. – ISBN 90 682 9707. – Jeugdboek, geschreven in opdracht van het Nationaal Archief, deel uitmakend van De Leespiramide, een leesbevorderingsproject van KIT Publishers in samenwerking met Novib en Stichting Lezen. Informatie: www.nationaalarchief.nl in de rubriek onderwijs.

RENES, H.

Oude kaarten als bron voor onderzoek naar de geschiedenis van het landschap / Hans Renes. – In: *Caert-Thresoor* 22 (2003) 3: 87-94.

VRIES, D. de

De Collectie Bodel Nijenhuis 'ten nutte der wetenschap' : Voordracht Dirk de Vries bij het afscheid als conservator. – In: *Caert-Thresoor* 22 (2003) 3: 71-75.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

IMCoS JOURNAL Issue 93 (Summer 2003)

Internet:

<http://www.harvey27.demon.co.uk/imcos/journal.htm>

Brown, Wesley, 'The Place-Name 'Vinland' on the World Map in the *Rudimentum Novitiorum* (blz. 9-20).

Nicholson, Tim, G.F. Cruchley and 'Maps for the Million' (blz. 21-38).

Batten, Kit, 'Time Pieces [kaarten op klokken] (blz. 55-57).

Huidekoper-Cope, Fay, Mapping the Treasures of Arabia (blz. 61-67).

IMCoS JOURNAL Issue 94 (Autumn 2003)

Ala'i, Cyrus, Mapping Persia : A brief introduction (blz. 5-22).

Dreyer-Eimbcke, Oswald, America's Birth Certificates [Waldsee-müllers wereldkaart] (blz. 23-29).

Novak, Drago, The Coast of Spain and Western Mediterranean on the Portolan Charts of Vincentius Demetrius Vocius Raguseus (1563-1607), a Portolan Maker from Dubrovnik (blz. 31-45).

Sander, Tom, Returning to Croatia : This Time for the Maps (blz. 48-51).

THE PORTOLAN Issue 56 (Spring 2003)

Internet: <http://home.earthlink.net/~docktor/portolan.htm>

Hage, Rushika February, The Island Book of Henricus Martellus (blz. 7-23).

Jaffee, David, James Wilson and the Early American Globe Makers (blz. 24-33).

Peck, Douglas T., The 1511 Peter Martyr Map Revisited (blz. 34-39).

Scheel, Eugene M., Wellman Chamberlin, Cartographer (blz. 41-44).

Kovarsky, Joel, Maps at Mr. Jefferson's University. The Albert and Shirley Small Special Collections Library (blz. 45-50).

Vogel, Steve, Washington Map Society Harpers Ferry Field Trip to National Park Service Interpretive Design Center (blz. 51-58).

THE PORTOLAN Issue 57 (Fall 2003)

Pritchard, Margaret Beck, Maps from the Colonial Williamsburg Collection (blz. 10-16).

Trachtenberg, Dan, Map Powder Horns or Powder Horn Maps (blz. 17-20).

Hessler, John W., A New View of the World : John P. Snyder and the Space Oblique Mercator Projection (blz. 21-27).

Scheel, Eugene M., Quantico : Expanding a U.S. Marine Corps Base (blz. 34-37).

Sander, Thomas F., Croatia : Returning for the Maps (blz. 38-39).

Wendt, Henry, Quivira : The Legend and the Wine (blz. 40-42).

Reinhart, Dennis, Texas Map Postcards Revisited : Much more than Ephemera (blz. 43-50).

Sweetkind-Singer, Julie, Online Gazetteers (blz. 61-62).

Overzicht inhoud 22ste jaargang 2003

AUGUSTEIJN, J., De 52 stadsprofielen van Noord-Nederlandse steden in de oblong-uitgaven van Guicciardini 41

BEKKERING, G.H., 'Landkaarten in stukjes om kinderen al spelende de aardrijkskunde te leeren' 47

BROECKE, M. van den, Historische kaarten en hun teksten in de eerste moderne atlas van Abraham Ortelius 29

DEKKER, E. en M. van Egmond, Het 'ongewone' globe-paar van Cornelis Covens : uit de hand gelopen hobby of baanbrekende innovatie? 1

HAMELEERS, M.M.Th.L., Kaarten in het werk van de grote Amsterdamse stadshistorici 77

HAMELEERS, M.M.Th.L., Vervaardiging en gebruik van een tussen 1892 en 1903 geactualiseerde *Gemeenteatlas van Amsterdam*, oorspronkelijk uitgegeven door J.C. Loman jr. in 1876 105

HEUVEL, C. van den, Open kaart: Getuigenissen van het conservatorschap van de Collectie Bodel Nijenhuis van Dirk de Vries 65

KOETS, A.A., Het blad met de stadsgezichten van Groningen, Gorinchem en Brouwershaven uit de *Civitates Orbis Terrarum* 112

RENES, J., Oude kaarten als bron voor onderzoek naar de geschiedenis van het landschap 87

RUITINGA, A.H., Kadastrale atlassen revisited : stand van zaken op papier 17

VRIES, D. de, De Collectie Bodel Nijenhuis 'ten nutte der wetenschap': Voordracht bij het afscheid als conservator 71

WIELAND, J.H.M., Kadaster 1832 (1841) revisited : archiefbrede samenwerking op moderne leest onder de koepel van DIVA 14

Thresoor

De Cartophoot (Geert Bekkering) 53

Diarium Europaei (Joost Augusteijn) 117

De grootste kartografische legpuzzel van de wereld, ofwel hoe overleef ik 18.240 stukjes? (Dick Rozing) 54

Kaarten op kaarten: Neutraal Moresnet (Kit Batten) 56

Mercator op Liebig-verzamelkaarten (Peter van der Krogt) 54

Besprekingen

Apollo's Eye : A Cartographic Genealogy of the Earth in the Western Imagination / Dennis Cosgrove (F.J. Ormeling) 63

Breda in kaart / samenst. Pierre van der Pol m.m.v. Jeroen Grosfeld ; bijdr. van Cees Eimermann, Henk van der Heijden, Wim Klinkert en Gerard Otten (M. van Egmond) 123

Corpus der älteren Germania-Karten : Ein annotierten Katalog der gedruckten Gesamtkarten des deutschen Raumes von den Anfängen bis um 1650 / bearbeitet von Peter H. Meurer (P.C.J. van der Krogt) 102

Gerard Mercator (1512-1594) : Ontdek een geleerde uit de 16de eeuw / projectleiding Geert Vanpaemel (P.C.J. van der Krogt) 101

Hoogtepunten van de Friese cartografie / P.J. de Rijke (S. de Meer) 62

Kaart en kunst van de zeventien provinciën der Nederlanden : Met een beknopte geschiedenis van de Nederlandse cartografie in de 16de en 17de eeuw / H.A.M. van der Heijden (M. Storms) 62

Kaartboek van de abdij Tongerlo 1655-1794 / onder redactie van Ernest Persoons en Herman van der Haegen ; met bijdragen van Jan-M. Goris, L.C. van Dyck en Bart Jacobs 103

Kaarten van Amsterdam, 1866/2000 / Marc Hameleers ; [tekstbijdragen: Vincent van Rossum ... et al. ; red.: Lida Ruitinga ... et al. ; eindred.: Marja Jager ... et al. ; fotogr. Doriann Kransberg ... et al.] (J.W.H. Werner) 124

Van Mercator tot computerkaart : Een geschiedenis van de cartografie / wetenschappelijk coördinatie en eindredactie Frans Depuydt en Modest Goossens ; met bijdragen van Marc Antrop ... [et al.] (P.C.J. van der Krogt) 123

Nederland in de maak : Landschap tussen verleden en toekomst / Florike Egmond (E. Kempers) 125

The New Nature of Maps : Essays in the History of Cartography / J.B. Harley ; edited by Paul Laxton (F.J. Ormeling) 26

Van de Romeinse tot de 16de-eeuwse landmeters : Catalogus / Jan de Graeve en Jean Mosselmans (M. Storms) 101

Scelling : Vijf eeuwen kartografie van Terschelling / Marijke Donkersloot-de Vrij (S. de Meer) 102

Werken met Zeeuwse kaarten : Handleiding bij het gebruik van oude topografische kaarten / onder eindredactie van A.P. de Klerk (M. Storms) 25

@ la Carte 21, 58, 95, 119

Varia Cartographica 23, 59, 97, 121

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven 27, 64, 104, 127

**In- en verkoop
antiquarische boeken,
prenten en decoratieve grafiek**

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken
(15-19e eeuw)
- Topografie
- Atlassen
- Reisboeken
- Oude kunst-
grafiek
- Natuurlijke
historie

Antiquariaat

Plantijn

Ginnekenmarkt 5 • 4835 JC Breda
Tel. 076 - 560 44 00 • Fax 0161 - 49 27 94
E-mail: dieter.duncker@wxs.nl

PAPIERRESTAURATIE

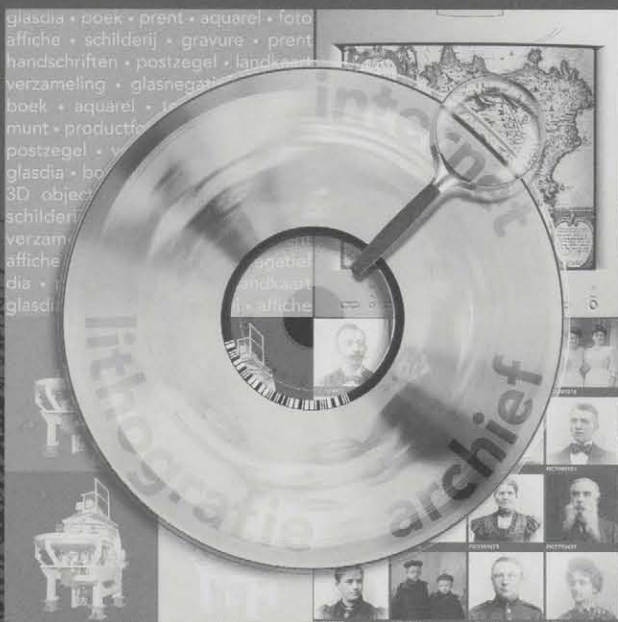
LINGBEEK & VAN DAALEN

CONSERVERING EN RESTAURATIE VAN
WERKEN OP PAPIER EN PERKAMENT

- ♦ aquarellen gouaches pasteltekeningen
- ♦ advisering over klimaat, licht, transport en
expositie

AMALIASTRAAT 5
1052 GM AMSTERDAM
020 - 6841074

Digitalisering elk denkbaar origineel

PICTURA IMAGINIS
DIGITALISERING VAN BEELDARCHIEVEN BV

digitaal procédé

Het zoeken, tevoorschijn halen en bekijken van beelden of teksten in archieven is vaak een tijdrovende operatie. We willen snel en doeltreffend over de gevraagde informatie beschikken en dan ook nog het liefst vanaf de plek waar het ons het beste uitkomt. Wij van Pictura Imaginis hebben een digitaal procédé ontwikkeld waardoor dat mogelijk wordt.

database als vervanging van de ladenkast

Een modern geconserveerd archief is een kostbaar bezit. Niet alleen voor diegenen die er dagelijks verantwoordelijkheid voor dragen. Veel verschillende doelgroepen moeten er óók hun voordeel mee kunnen doen. De door Pictura Imaginis vervaardigde database van ieder gedigitaliseerd archief verhoogt de toegankelijkheid voor alle gebruikers enorm. Zoeken is eenvoudiger, gaat veel sneller en het oproepen van gevonden informatie is opeens een peulenschil. Digitale beelden ziet u 4x groter in topkwaliteit op uw scherm dan het origineel.

- advisering, implementatie en trajectbegeleiding
- publicatieprojecten (internet, drukwerk)
- database toepassingen

de hoefsmid 13 - 1851 PZ Heiloo - tel: 072 53 20 444 - fax: 072 53 20 400 - e-mail: info@pictura-im.nl - www.pictura-im.nl

Guicciardini Illustratus

De kaarten en prenten in Lodovico Guicciardini's 'Beschrijving van de Nederlanden', H. Deys, M. Franssen, V. van Hezik, F. te Raai en E. Walsmit.

Dit boek gaat over één van de succesvolste beschrijvingen van de Nederlanden in de tijd van de Zeventien Provinciën. Het werk, oorspronkelijk in het Italiaans geschreven door Lodovico Guicciardini, werd door verschillende uitgeverijen door de eeuwen heen in allerlei vertalingen uitgegeven. Vooral de schitterende kaarten en prenten van Nederlandse steden waren populair. Niet alleen bij reizigers, maar ook bij de gewone Nederlandse burger. Het boek geeft een overzicht van alle edities die er sinds 1567 zijn verschenen. Alle houtsneden en kopergravures, die gebruikt zijn in de verschillende edities, zijn opgenomen en worden uitvoerig beschreven. Met een uitgebreide Engelse samenvatting. In linnen gebonden.

Met 600 afb., 396 pp.

ISBN 90 6194 089 3

€ 158,82

Hollandia Comitatus

Een kartobibliografie van Holland, D. Blonk en J. Blonk-van der Wijst.

Dit aantrekkelijke en rijk geïllustreerde boek biedt voor het eerst een compleet overzicht van alle gedrukte landkaarten van het oude graafschap Holland. Meer dan 100 kaarten uit de periode 1542 tot aan het begin van het Koninkrijk der Nederlanden in 1815 laten de gevolgen zien van inpolderingen, verveningen en stadsuitbreidingen in de provincies Noord- en Zuid-Holland.

Met een uitgebreide Engelse samenvatting. In linnen gebonden.

Met ca. 300 afb., 488 pp.

ISBN 90 6194 418 x

€ 135

Abraham Ortelius and the first atlas

Essays commemorating the Quadricentennial of his Death 1598-1998.

Redactie: Marcel van den Broecke, Peter van der Krogt en Peter Meurer. Rijk geïllustreerde bundel opstellen over Abraham Ortelius, zijn leven en werk. Met een inleiding door Leon Voet en 20 bijdragen door Günter Schilder, Rodney Shirley, Dennis Reinhart en anderen.

In linnen gebonden. 430 pp.

ISBN 90 6194 388 4

€ 175

Ortelius Atlas Maps

An illustrated guide, M.P.R. van den Broecke.

Gids met afbeeldingen van alle ataskaarten uit Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum.

In linnen gebonden. Met ruim 240 afb., 308 pp.

ISBN 90 6194 308 6

€ 60

The Atlas Blaeu-Van der Hem of the Austrian National Library

Redactie: Günter Schilder, Bernard Aikema en Peter van der Krogt. 5 delen, in linnen gebonden. Per deel ca. 500 afbeeldingen in zwart-wit en 16 in kleur. U tekent in op de gehele serie.

ISBN (set) 90 6194 258 6

Complete geïllustreerde catalogus van een van de grootste en mooiste verzamelatlassen, samengesteld door Laurens van der Hem (1621-1678) en thans in de Österreichische Nationalbibliothek in Wenen. Met kartografische aantekeningen en kunsthistorische beschrijvingen door Peter van der Krogt en Erlend de Groot.

I Spain, Portugal and France (vols 1-8). 1996.

Met ca. 700 afb., 632 pp. ISBN 90 6194 278 0

€ 475

II Italy, Malta, Switzerland and the Low Countries (vols 9-17). 1999.

Met ca. 600 afb., 732 pp. ISBN 90 6194 348 5

€ 475

III. British Isles, Northern and Eastern Europe (vols 18-24).

2002. With c. 700 illustrations. 552 pp.

ISBN 90 6194 189 x

€ 475

IV - V In voorbereiding

Koeman's Atlantes Neerlandici

Completely revised illustrated edition.

Samengesteld door Peter van der Krogt. 10 delen, in linnen gebonden. Per deel ca. 1000 afbeeldingen.

ISBN (set) 90 6194 248 9

Bibliografie van atlanten gepubliceerd in de Nederlanden tot en met de twintigste eeuw. Met afbeeldingen van alle gegraveerde titelpagina's en foliokaarten en registers op kaart- en atlastitels en op persoonsnamen in elk deel. U tekent in op de gehele serie.

I The Folio Atlases Published by Gerard Mercator, Jodocus Hondius, Henricus Hondius, Johannes Janssonius and Their Successors. 1997. With ca. 1000 ill., 755 pp.

ISBN 90 6194 268 3

€ 425

II The Folio Atlases Published by Willem Jansz. Blaeu and Joan Blaeu. 2001. With ca. 800 ill., 640 pp.

ISBN 90 6194 428 7

€ 425

In voorbereiding:

III Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum, De Jode's Speculum Orbis Terrarum, The Epitome, Caert-Thresoor and Atlas Minor, The Atlases of the XVII Provinces

IV Town books

V Composite atlases

VI Atlases of the 18th century

VII Pilot guides up to ca. 1650

VIII Pilot guides and sea atlases

IX Van Keulen's sea-atlases and pilot guides

X Atlases of the 19th and 20th century